

Oriveden
KAMPUS

Pöhinää kylille – mitä on kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistyksen paikallisuus?

Anja Heikkinen, Ilkka Hjerppe, Anne Kahelin, Reijo Kahelin,
Pekka Koppanen

Raportti Oriveden Kampuksella pidetystä
työpajasta 17.-18.8.2021

Pöhinää kylille – mitä on kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistyksen paikallisuus?

Anja Heikkinen, Ilkka Hjerppe, Anne Kahelin, Reijo Kahelin,
Pekka Koppanen

Raportti Oriveden Kampuksella pidetystä
työpajasta 17.-18.8.2021

ISBN 978-952-94-6138-7 (pehmeäkantinen)

ISBN 978-952-94-6139-4 (PDF)

Sisällys

LUKIJALLE.....	6
1. MIKSI ORIVEDEN KAMPUKSELLA PÖHISTIIN?	7
2. MIKSI PAIKALLISUUS?.....	11
3. MIKÄ HUOLETTAA TYÖPAJAN TEEMOISSA?.....	15
4. KANSALAISTOIMINNAN PAIKALLISUUS	17
4.1. Johdatukset kansalaistoiminnan paikallisuuteen	17
4.2. Pienryhmäkeskustelut paikallisesta kansalaistoiminnasta.....	20
5. DEMOKRATIAN PAIKALLISUUS.....	22
5.1. Johdatukset demokratian paikallisuuteen	23
5.2. Pienryhmäkeskustelut demokratian paikallisuudesta	26
6. SIVISTYKSEN/SIVISTYSTYÖN PAIKALLISUUS	29
6.1. Johdatukset sivistystyön paikallisuuteen.....	30
6.2. Pienryhmäkeskustelut sivistystyön paikallisuudesta	34
7. YHTEENVETOJA JA SUOSITUKSIA.....	37
7.1. Kansalaistoiminta: paikallisen hallinnan ja toimijuuden puolustus	37
7.2. Demokratia: osallisuuden ja vaikuttamisen dilemma	39
7.3. Sivistys ja sivistystyö: kansalaistoiminnan ja demokratian koulu?	40
7.4. Resurssit.....	42
7.5. Digitalisaatio.....	42
7.6. Pro Orivesi-osuuskunnan ja Oriveden Kampuksen rooli ja strategia	43
7.7. Jatkotoimet Pirkanmaalla	44
7.7. Valtakunnallinen perspektiivi	45
Liite 1. Pöhinää kylille työpajan ohjelma	47
Liite 2. Pöhinää kylille (ilmoittautuneet): ryhmiin jako	48
Lähteitä ja kirjallisuutta	50

LUKIJALLE

Tervetuloa tutustumaan raporttiin, joka perustui Orivedellä 17.-18.8.2021 pidettyyn työpajaan ”Pöhinää kylille – mitä on kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistyksen paikallisuus”.

Työpajassa yhdistyivät pohdinnat Pro Orivesi-Kulttuuriosuuskunnan tulevaisuudesta sekä Sivistystyön Vapaus ja Vastuu-yhteistyöohjelman KOSI-hankkeen tavoitteet. Raportissa avataan työpajan taustoja ja edetään teemoittain yhteenvetoon ja suosituksiin. Raportin voi lukea kokonaan tai keskittyä johonkin teemaan tai yhteenvetoon.

Työpajan onnistumisesta kiitokset sen valmistelu- ja suunnitteluryhmille, työpajan alustajille ja pienryhmien osallistujille, Oriveden Kampukselle innostavasta ympäristöstä, iltaohjelman esiintyjille sekä Kordelinin säätiölle KOSI-hankkeen kautta saadusta avustuksesta. Kiitokset myös Essi Viertolalle työpaja-aineistojen koonnissa ja litteroinnissa.

Toivomme, että raportti herättää kansalaistoiminnasta, demokratiasta ja sivistyksestä kiinnostuneet ja huolestuneet toimijat pohtimaan, miten ratkaisevaa paikallinen toiminta on niiden valtakunnallisten ja maapalloisten tavoitteiden kannalta. Kirjoittajat toivottavat tervetulleiksi kaikenlaiset yhteydenotot jatkotoimien merkeissä, vaikkapa Oriveden Kampuksella.

Orivedellä 20.3.2022, Anja, Ilkka, Anne, Reijo ja Pekka

Yhteystiedot

Anja Heikkinen, emerita professori, [anja.heikkinen\(at\)tuni.fi](mailto:anja.heikkinen@tuni.fi)

Ilkka Hjerppe, kaupunginvaltuutettu, emeritus diakoniajohtaja, [ilkka.hjerppe\(at\)kolumbus.fi](mailto:ilkka.hjerppe@kolumbus.fi)

Anne Kahelin, kaupunginvaltuutettu, suuhygienisti, [anne.kahelin\(at\)erajarvi.net](mailto:anne.kahelin@erajarvi.net)

Reijo Kahelin, kaupunginvaltuutettu, osa-aikainen toimitusjohtaja,
[hallinto\(at\)orivedenkampus.fi](mailto:hallinto@orivedenkampus.fi)

Pekka Koppanen, Siitaman nuorisoseura, [pekka.s.koppanen\(at\)gmail.com](mailto:pekka.s.koppanen@gmail.com)

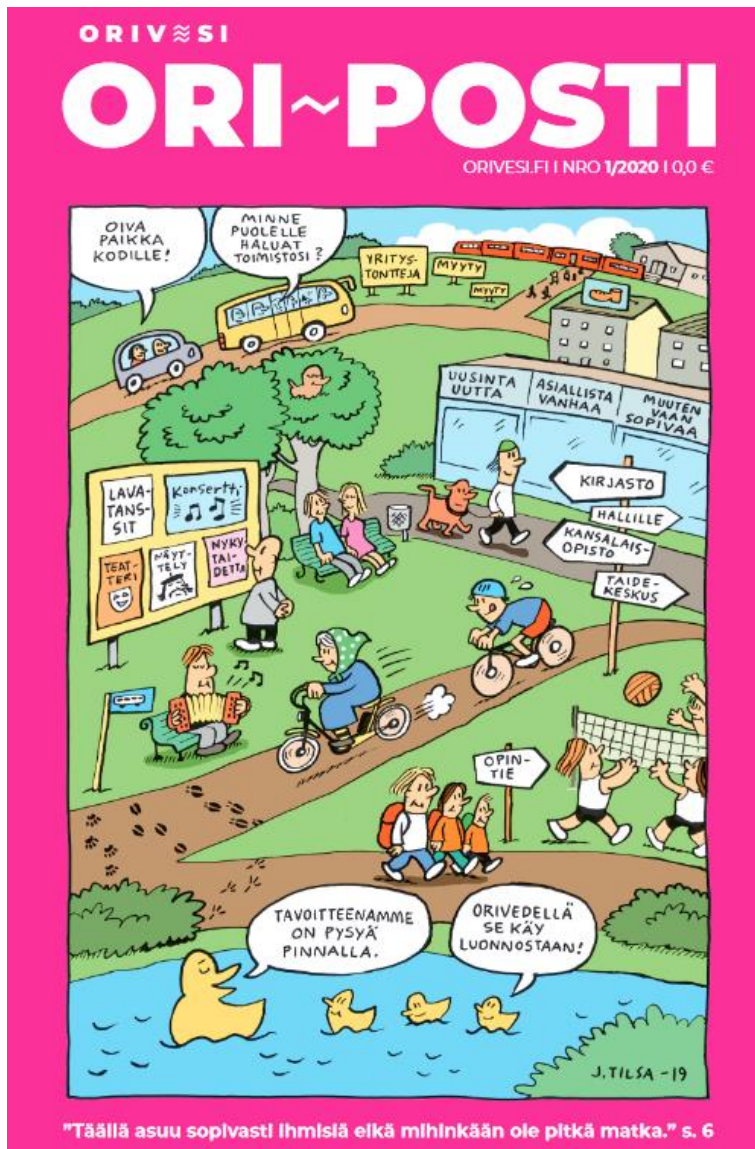
1. MIKSI ORIVEDEN KAMPUKSELLA PÖHISTIIN?

Oriveden Kampuksella pidettiin 17.-18.8.2021 työpaja ”Pöhinää kylille – mitä on kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistyksen paikallisuus?” Tapahtuman ja sen teemojen taustat olivat moninaiset.

Kulttuuriosuuskunta Pro Orivesi perustettiin syksyllä 2019 niin varjelemaan alas ajetun perinteisen Oriveden Opiston kiinteistöä kuin elvyttämään sen myötä menetettyä kulttuuri-, koulutus- ja sivistystoimintaa. (Ojanen 2011; Ekholm 2019; www.orivedenkampus.fi). Covid-19-pandemia laittoi heti kapuloita talkootyön rattaisiin, mutta osuuskunta on omin voimin ja yhdessä järjestöjen, kunnan, kulttuuri- ja sivistystoimijoiden kanssa ehtinyt toteuttaa runsaasti taiteellisia, viihteellisiä, yhteiskunnallisia ja toiminnallisia tapahtumia. Koska kulttuuriosuuskunta ei asetu kulttuurin, koulutuksen ja sivistyksen vakiintuneisiin rakenteisiin, se on avoin tarkoitustaan ja toimintatapojaan koskevalle keskustelulle ja kokeiluille.

Oriveden työpaja oli osa pohdintaa osuuskunnan ja Kampuksen missiosta ja roolista niiden monikerroksisessa ja -toimijaisessa ympäristössä, erityisesti kansalaistoiminnan ja demokratian ja niitä tukevan sivistystoiminnan edistämisen kannalta. Pieni sivistystyöhön, kansalaistoimintaan ja niiden tutkimukseen kiinnittynyt ryhmä – Pia-Maria Ahonen, Anja Heikkinen, Reijo Kahelin ja Marja Keränen – alkoi keskustella aiheiden käsittelystä osana Kampuksen toimintaa. Samaan aikaan Sivistystyön Vapaus ja Vastuu-yhteistyöohjelmalla oli meneillään vapaan sivistystyön KOSI-hanke, jonka tarkoitus oli etsiä vapaan sivistystyön tulevaisuuden tiekarttaa konsensuskonferensseissa, joissa käsitellään ihmisiä alueellisesti askarruttavia aiheita. (<http://www.vapausjavastuu.fi/kosi-hanke/>). Yhteisellä sopimuksella työpaja sisällytettiin osaksi sekä Kampuksen että KOSI-hankkeen toimintaa.

Suunnitteluryhmän keskusteluissa todettiin toistuvasti keskittymisen ja kaupungistumisen, rapautuneen yhteisöllisyyden ja osallistumisen globaalit megatrendit, joihin puolueet, ay-liike, oppilaitokset ja yliopistot sekä vapaan sivistystyön organisaatiot enenevästi sopeutuvat. Digitalisaatiosta, ylijäisestä politiikanteosta ja talouden globalisaatiosta huolimatta ihmiset elävät silti kehollisesti rajallisissa ympäristöissä toisten kehollisten olentojen kanssa. Jaettiin myös kokemuksia lähiympäristön tärkeydestä ihmisille, oma-aloitteisesta vaikuttamisesta, kulttuuri- ja sivistystoiminnasta, jota ei vallan ja vaikuttamisen keskuksissa tunnusteta.

Kuva 1. Avaintietoa Orivedestä. https://orivesi.fi/wp-content/uploads/2020/06/Orivesi_Ori-Posti_2020.pdf

Työpajan tavoitteena oli avata keskustelua Pirkanmaan alueella eikä rajata sitä Oriveteen, vaikka se onkin varsin tyypillinen suomalainen kunta. (Tilastokeskus 2021). Paikallisuuden merkitystä haluttiin kunnan sijasta konkretisoida ”tapaus Eräjärvellä”. Suunnitteluryhmää laajennettiin orivesiläisillä ja pirkanmaalaisilla kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistystyön kokemusasiantuntijoilla. Yhdessä hahmoteltiin teemoja, kokemusasiantuntijoiden johdantopuheenvuoroja ja työpajan toteutusta.

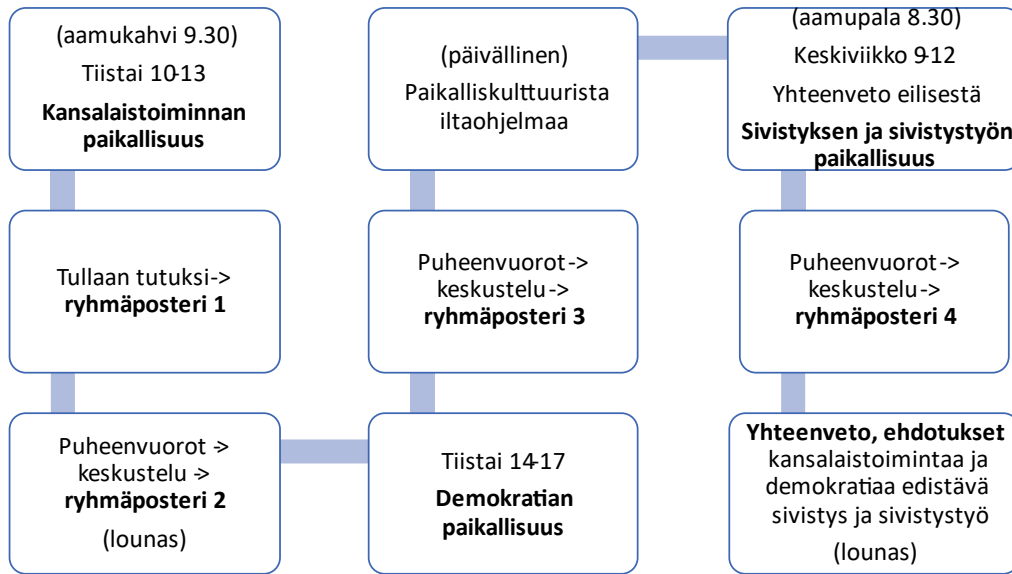
Koska kyseessä oli työpaja ja elettiin koronarajoitusten aikaa, pyrittiin työpajakutsut suuntaamaan teemoista potentiaalisesti huolestuneille ja kiinnostuneille toimijoille, erityisesti Oriveden kansalaisjärjestöille, kuntapäätäjille ja viranhaltijoille sekä oppilaitoksille. Mukaan

pyydettiin pirkanmaalaisia vapaan sivistystyön organisaatioita, kuntien ja Pirkanmaan liiton sekä yliopiston edustajia sekä kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistystyön tulevaisuudesta huolestuneita pirkanmaalaisia toimijoita etsimään tapoja kehittää sivistysalustoja ja sivistystyön strategioita. Kysyttiin, pitäisikö suuruuden ekonomian, keskittämisen ja digitalisaation vastapainoksi elvyttää paikallista kansalaistoimintaa ja demokratiaa, joita Suomessa on perinteisesti tavoiteltu sivistyksen keinoin, rohkaisemalla ihmisiä erilaisuuksineen kohtaamaan, keskustelemaan ja harrastamaan yhdessä. Osallistujia pyydettiin pohtimaan, miltä pitäisi kansalaistoimintaa ja demokratiaa tukevan paikallisen sivistyksen ja sivistystyön näyttää ja millaisia voisivat olla sen paikat ja tilat, uudenlaiset ”väentalot” tai sivistysalustojen verkostot.

[\(https://www.orivedenkampus.fi/tapahtumat/pohinaa-kylille-mita-on-kansalaistoiminnan-demokratian-ja-sivistyksen-paikallisuus/\)](https://www.orivedenkampus.fi/tapahtumat/pohinaa-kylille-mita-on-kansalaistoiminnan-demokratian-ja-sivistyksen-paikallisuus/).

Kaksipäiväiseen työpajaan osallistui noin 30 henkilöä, sekä kansalaisina että taustaorganisaatioidensa edustajina. Edustettuna oli neljä opintokeskusta, kolme kansalaisopistoa, yksi kansanopisto, kuntapäätäjää (samalla järjestöaktiiveja), muuan kunnan viranhaltija ja työntekijä, usea paikallinen kansalaisjärjestö, VST ry ja SVV-ohjelma, sekä muuan tutkija (osa myös SVV-ohjelman aktiiveja). (ks. liitteet 1 ja 2). Työpaja eteni vaiheittain johdantopuheenvuorojen ja pienryhmissä keskustelun kautta: tiistain teemat olivat kansalaistoiminta ja demokratia sekä osallistava ja yhteisöllinen iltaohjelma, keskiviikkona jatkettiin sivistystyön teemaan ja koottiin kehitelmät yhteen.

Työpajan prosessikaavio

Kaavio 1. Pöhinää kylille-työpajan kulku.

Raportti noudattaa työpajan kulkua ja teemoja. Puheenvuorojen ja pienryhmien tuotosten esittely perustuu saatavilla olleisiin dokumentteihin – kalvoihin, muistiinpanoihin ja postereihin. Yhteenvedossa on käytetty edellisten lisäksi muutamia videoita keskiviikon yhteenvetokeskustelusta, suunnitteluryhmien muistioita sekä muistioita Oriveden Pöhinä-ryhmän työpajaa seuraavista keskusteluista. Koska teemat ovat päällekkäisiä, se ilmenee myös raportissa. Osa aineistosta on vapaasti saatavilla SVV-sivustolla, osa on tallennettu Tampereen yliopiston suojattuun pilvipalveluun.

2. MIKSI PAIKALLISUUS?

Jos meiltä kysytään, mitä on paikka ja paikallisuus (tai kansalaistoiminta, demokratia ja sivistys), joudummeko vastaamaan kuten kirkkoisä Augustinus ajasta: ”Jos kukaan ei kysy minulta, tiedän mitä se on. Jos haluan selittää sen sille, joka kysyy, en tiedä”? Paikat ja paikallisuus ovat suhteellisia, niiden tulkinnat vaihtelevat asiayhteydestä ja aikakaudesta toiseen. Väestöryhmien muuttuvat valta- ja omistussuhteet ovat jatkuvasti muovanneet niitä, mutta aina lienee kyse johonkin kuulumisesta ja rajojen vetämisestä. Useimmille tulee ensiksi mieleen kunnat, joilla on oikeudellis-hallinnollisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti määritellyt rajat. Historiallisesti ne ovat pitkälti perustuneet vakiintuneisiin asutus- ja elantoyhdyskuntiin, kuten kyliin. Paikkoja ihmiset ovat aina asuttaneet myös ei-ihmisellisen luonnon kanssa, riippuvuussuhteessa eläimiin, kasveihin, maankamaraan, vesistöihin, ilmastoon. Erilaisista kyläyhteisöistä muistuttavat aineellisesti muun muassa kirkot, koulut sekä seurojen ja yhdistysten talot. Kyliä laajemmat alueet ovat muodostuneet kirkon, valtion (sittemmin EU:n) hallinnollisia ja taloudellisia tarkoituksia varten, vaikka kuntia yhdistävät maakuntaliitot ylläpitävät muinaisheimoista muistuttavaa alueellista identiteettiä. Monestakaan kuntien yksittäisiä tehtäviä hoitavat kuntayhtymät tai seutukunnat tuskin tuntuvat paikallisilta. Maassamuuton ja kaupungistumisen myötä paikallisuus tarkoittaa usein ylhäältä päin muovattuja kaupunginosia, joissa yhteisyyttä voivat tuottaa asukas- tai kaupunginosayhdistykset.

Yksittäisen ihmisen on vaikea hahmottaa paikallisuutta maailman monimutkaisissa ja -kerroksisissa suhde- ja tapahtumavyyhdeissä. Poliitiikasta on tullut ylikansallista, taloudesta globaalia, digitalisaatio tunkeutuu kaikkeen ja kaikkialle, pakotettu ja työperäinen muuttoliike laajenee ja planetaariset ympäristöongelmat pahenevat. EU-maiden ja Suomen aluepolitiikassa on 2000-luvun vaihteesta lähtien hylätty alueellisten ja paikallisten erojen tasaamisen tavoite. Sen sijaan on omaksuttu *eurooppalaistava metropolipolitiikka*, jossa EU:n jäsenvaltiot hakevat globaalia kilpailukykyä vahvistamalla metropolialueita talouskasvun vetureina. Tästä on todettu seuraavan kasvavaa erivertaisuutta alueilla ja niiden välisissä valtasuhteissa. (Valtioneuvosto 2010; Lang ym. 2017; Moisio ym. 2021.)

Toisaalta paikallisuuden merkityksiä kyseenalaistavat *maapalloiset ympäristö- ja kestävyyskriisit*. EU:n ja Suomen ilmastonmuutoksen ja luontokadon torjumisohjelmat etsivät ratkaisuja edistämällä metropolipolitiikkaa ja tiivistämällä (”ehyttämällä”) yhdyskuntarakennetta. Työpaikkojen, palvelujen ja liikenteen tulisi sijoittua ekotehokkaasti

keskuskaupunkien ja asutuskeskusten verkostoon. Vihreässä siirtymässä vanhan rakenteen yhdyskuntien arvo ja merkitys määrittyy niiden ehdoilla. (An Ecomodernist...2015; European Commission 2019; Ympäristöministeriö 2022). On paradoksaalista, että edellisenkaltaista ekomodernismia kritisoivat ja alkuperäiskansojen elämäntapoja ihannoivat vaihtoehtoliikkeet ja -tutkijat (esim. Kainulainen 2019; Escobar 2018) eivät tunnista omien asuinympäristöjensä tarjoamia historiallisia vaihtoehtoja. Suomessa saattaisi niistä oppimalla kehittää matalaan teknologiaan ja kulutukseen ja kiertotalouteen nojaavia paikallisia elämäntapoja, jotka voisivat olla realistisempia ratkaisuja maapalloisesti kestäväan kehitykseen.

Oriveden työpajassa paikallisuutta lähestyttiin *asutus- ja yhteisölähtöisesti*. Veronmaksajina asukkaat paikallistuvat kuntaan, sen päätöksentekoon, hallintoon ja palveluihin, mutta yhteisöllisyys voi vaihdella suuresti kuntien välillä ja niiden osa-alueilla. Ihmisen mittakaavaisten kuntien yhteisöllisyys voi rakentaa niin sanottua ”kollektiivista kapasiteettia” – selviytymiskykyä, elinvoimaa, hyvinvointia -, mutta yhteisöllisyys ei toteudu pakolla eikä julistuksilla. Sitä on todettu edistävän yhdessä jaettu historia, toiminta yhteiseksi hyväksi, erityisyyksien tunnistaminen sekä kuntapäätäjien ja -johtajien aito vuorovaikutus ja neuvonpito kuntalaisten kanssa. (Leponiemi 2019). Maaseutuun kohdistuvia paikkaperustaisia politiikkaohjelmia voi pitää metropolitiikan täydentäjinä, mutta niihin on kirjattu myös tärkeitä yhteisöllisyyden tunnusmerkkejä: paikallisyhteisöjen oikeus kehittyä omista lähtökohdistaan ja kuntalaisten, yritysten, julkisen sektorin ja järjestöjen yhteistyö omaehtoisissa palvelujen, kulttuuritoiminnan ja maankäytön ratkaisuissa. (Katajamäki 2021). Jos yhteisöllisyyden ja paikallisyhteisön ymmärretään sisältävän myös ei-ihmiselliset asukkaat – kasvit, eläimet, vesistöt, maaperä, ilmakehä, rakennukset jne. – voisivat yhteisön omaehtoiset ratkaisut osaltaan vastata maapalloisiin ongelmiin. Oriveden työpajassa pohdittiin kansalaistoiminnan ja demokratian, sekä niitä edistävän sivistystyön paikallisuutta *asutuslähtöisesti*. Kuten suurin osa suomalaisista kunnista, myös Orivesi on rakentunut entisestä kirkonkylästä laajenevine nukkumalähiöineen sekä noin kymmenestä historiallisesta kylästä, jotka ovat pysyville asukkaille ja mökkiläisille kokonaisvaltaisesti yhteisiä ympäristöjä.

Ensimmäisen pienryhmäkeskustelun aluksi Anja Heikkinen kyseli *paikallisuuden merkitystä* ja yhteyksiä kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistyksen/sivistystyön tulkintoihin. Hän nosti esiin suomalaisessa sivistystyössä vähälle huomiolle jääneen Arvid Järnefeltin, joka kuvaa teoksessaan Isänmaa (1893) kasvupolkuaan ja sivistyskäsitteensä syvenemistä.

Päähenkilö Heikki Vuorela pakenee kotitilan ja -kylän maanläheistä ja rajoittunutta paikallisuutta pääkaupungin fennomaanisiin yliopistopiireihin ja yrittää omaksua snellmanilaisen, abstraktin käsityksen isänmaasta ja kansasta. Kun suomalaiskansallisuuden ideaa juhlistaan, alkaa Heikki epäillä, ettei sillä ole yhteyttä konkreettisiin paikkoihin ja ihmisiin:

”He eivät tiedä että ”kansa” on vaan käsite; että kun sen keskuuteen tulee niin ei sitä olekkaan, — on vaan eri ihmisiä niinkuin joka paikassa muuallakin” (Järnefelt 1893, 99).

Palatessaan kotikylään ja oppiessaan elämään sen ehdoilla, hän ymmärtää, että isänmaa ei ole kansalle saarnattava ylevä aate. Se tarkoittaa ihmisten, maan ja luonnon yhdistämiä kotoisia paikkoja (osaa maailmasta), jotka antavat asukkailleen kotikielen ja -hengen. Teos luonnehtii sivistystä dialektisena prosessina. Se problematisoi ”paikan” välittömänä ja itsestään selvänä, irtautuu siitä ajatuksellisesti abstrakteihin ”kuviteltuihin yhteisöihin” ja yleisiin aatteisiin (kansakunta, ihmiskunta, Anderson 2017), ja palaa ja juurtuu monisyisesti ymmärrettyyn ”paikkaan”, yhtenä historiallisesti muuntuvien paikkojen verkostossa. Tosielämässä ihmisen pakottavat valitettavan usein irtaantumaan taloudelliset, sosiaaliset, poliittiset tai ympäristölliset syyt. Mihin kuviteltuihin yhteisöihin hän silloin voi samaistua ja millaisiin paikkoihin juurtua? Menettääkö järnefeltiläinen sivistysprosessi mielekkyytensä vai onko sen ehtona paikkoja eri syistä ja eri tavoin asuttavien vuorovaikutuksellinen kotiseututyö?

Paikallisuudesta puhuttaessa usein sekoittuvat sen maantieteellinen (ihmisten ja ei-ihmisellisten olioiden), taloudellinen (tuotannon, kulutuksen, elossapysymisen resurssien), poliittinen (vallan, vaikuttamisen, päätöksenteon), yhteisöllinen (osallisuuden, kuulumisen, vuorovaikutuksen), historiallinen (muuntuva, kerroksellinen) merkitys. *Paikan taloudellisesta merkityksestä* puheenvuorossa oli esimerkkinä espanjalaisen antropologin Susan Narotzkyn tulkinta kulttuurin yhteydestä talouteen (=elossapysymiseen). Hänen mukaansa kulttuuriset käsitteet perustuvat sosiaalisten ryhmien tietyissä elinolosuhteissa kertyneisiin erityisiin kokemuksiin.

”Kulttuurin ei pitäisi olla helppo keino paeta taloudellisia kysymyksiä: kulttuuri on vaikea tie taloudellisten kysymysten **paikantamiseen** laajemmassa **yhteisöllisen** uusintamisen viitekehyksessä”.¹

¹ “Cultures are real, lived experiences turned into reason, engendering reasons for action and thus embodied in material life and material goods... we should expect that different social groups, situated in different objective conditions as to their capacity to earn a livelihood, will have distinct experiences giving different meaning to a cultural concept that at first might appear as homogeneous... Culture should not be the easy way out from

Niinpä kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistystyön merkitysten – myös Orivedellä -voi olettaa todentuvan paikallisyhteisöjen aineellisessa elämässä ja tuotoksissa ja pohjautuvan niiden erityisiin olosuhteisiin ja historiallisiin kokemuksiin.

economic questions: culture is the difficult way into placing economic questions in the larger framework of social reproduction” (Narotzky 1997, 222).

3. MIKÄ HUOLETTAA TYÖPAJAN TEEMOISSA?

Pienryhmät aloittivat kirjaamalla kansalaistoimintaa, demokratiaa ja sivistystä ja sivistystyötä koskevia huoliaan. Tavoitteena oli koota pienryhmien huolista tuottamat posterit ja työstää niistä jokaisen ryhmän loppupäätelmät ja suosituksia tulevaisuuteen. Osallistujat innostuivat kuitenkin keskusteluista niin paljon, että loppupohdintoihin ei jäänyt aikaa. Postereissa huolia ei ilmaistu teemojen mukaisesti, mutta niitä voi jälkikäteen yrittää jäsenellä seuraavasti:

Digitalisaatio, aktiivisuus/sitoutuminen/osallistuminen sekä taloudelliset resurssit olivat kaikkiin teemoihin liittyviä huolia ja mahdollisuuksia.

Kansalaistoimintaa koskivat huolet paikallisuuden voimavarojen tunnistamisesta ja kyläelämän jatkamisesta ja kehittämisestä. Kansalaistoiminnan aktiivit ovat vähentyneet ja jääneet erillisiksi toimijoiksi, ja muilta löytyy huonosti halua ja sitoutumista. Miten paikallinen toiminta tulisi organisoida ja ihmisiä motivoida mukaan? Yhtäältä tulisi säilyttää vanhoja tapoja ja pitää vanhat aktiivit mukana, toisaalta pitäisi olla avoin uusille tulijoille ja toimintamuodoille, kohtauttaa eri väestöryhmiä ja tarjota kaikille mahdollisuus omien taitojen käyttöön. Otetaanko mukaan myös lapset, sillä kansalaistoiminnan taidot kehittyvät jo lapsuudessa? Toiminnan tavoitteita ja sisältöjä koski huoli siitä, miten maailman nykytilaan reagoiva perustava muutos elämäntavoissa voisi tapahtua.

Lähinnä *demokratiaan* liittyviä huolia oli kansalaisyhteiskunnan ja demokratian suhde ja se onko kansalaistoiminnalla merkitystä demokratialle. Kansalaisyhteiskunnan vaikuttaa vallan yksilöllistyminen, apatia ja poteroituminen: elvyttäminen edellyttäisi eri tahojen aktiivista vuorovaikutusta. Tämä vaatii osallisuuskanavia ja osallisuuden ja luottamuksen kokemuksia kaikille. Niin demokratian kuin vapaaehtoistoiminnan byrokratisoituminen ja virallistuminen vie huomiota ja resursseja sisällöistä ja vähentää ihmisten kiinnostusta yhteisistä asioista.

Sivistystä ja vapaata sivistystyötä koskeviksi huoliksi nostettiin digitalisaation ja yhteisöllisyyden sekä sivistysarvojen ja yhteistoiminnan sovittaminen toisiinsa. Vapaata sivistystyötä pidetään yleisesti pehmoiluna, eikä sen yhteiskunnallista merkitystä tunnisteta. Nuorten osallistumattomuus on erityinen ongelma.

Kuva 2. Teemoja pohdittiin pienryhmissä.

4. KANSALAISTOIMINNAN PAIKALLISUUS

Jokapäiväisessä kanssakäymisessä kansalaistoiminta vaikuttaa itsestäänselvyydeltä, jolloin sen moninaisuus, jännitteet ja ristiriidat jäävät huomiotta. Sen ajatellaan yleisesti toteutuvan julkishallinnon vastapainona ja siitä riippumatta. Suomen itsenäistyessä se kuitenkin määriteltiin oikeudellisesti varsin valtio- ja (rekisteröity-)yhdistyskeskeisesti. Suomessa on noin 110 000 rekisteröityä yhdistystä ja liki 500 uskonnollista yhteisöä. Yhdistyksille on tyypillistä moniportaisuus, joten paikallisyhdistykset voivat jäädä alisteiseksi alueellisille, kansallisille tai ylikansallisille sitoumuksille. Yhdistysten yksityiskohtaistunut sääntely ja julkisten palvelutehtävien hoitaminen on ammatillistanut toimintatapoja ja lähentänyt niitä valtioon ja kuntiin. (Jauhiainen ym. 2021.) Yhdistyslain mukaan kansalaistoiminta on vapaaehtoista, tarkoituksellista ja taloudellista hyötyä tavoittelematonta. Kun suurin osa kansalaistoiminnasta toteutuu (rekisteröityjen) yhdistysten kautta, sen tulkitaan tyypillisesti sulkevan talouselämän ja työpaikat ulkopuolelleen – näin myös Oriveden työpajassa, johtuen myös siitä, ettei niitä edustavia toimijoita ollut juuri mukana.

Pirkanmaan liitto toteutti 2010-luvun alkupuolella kuntakehityshankkeen, jonka raportissa todetaan aktiivisen kuntalaisuuden ja yhteisöllisyyden nousseen yhdeksi kuntien kehittämismahdollisuudeksi. Keinoina esitettiin joukkoistamispalveluja ja julkisten töiden yhteisöllistämistä, kuntalaisten kannustusvälineitä ja osallistuvaa budjetointia. Raportissa todetaan, että kunnan tulisi kaikilla tasoilla aktiivisesti hyödyntää kuntalaisten ja heidän erilaisten toimintaryhmiensä osaamista toimintojen suunnittelijoina, osarahoittajina ja toteuttajina. Yhdessä tekemällä saadaan enemmän aikaiseksi ja sillä on myös positiivisia taloudellisia vaikutuksia, mikä vapaaehtoisjärjestöjen merkitystä koskeneissa tutkimuksissa on jo pitkään havaittu. (Kahelin 2015.)

Orivedellä toimii noin 200 paikallista yhdistystä, seuraa tai järjestöä.

(<https://orivesi.fi/kaupunkimme/osallistu-ja-vaikuta/yhdistykset-seurat-ja-jarjestot/>).

Työpajan valmisteluryhmä ottikin yhteyttä suureen osaan järjestöistä, mutta - ehkä vuodenajan ja koronarajoitusten takia – paikalle saapui edustajia vain muutamista.

4.1. Johdatukset kansalaistoiminnan paikallisuuteen

Kansalaistoiminnan paikallisuuteen johdatteli valtio-opin emeritaprofessori Marja Keränen, joka käsitteli puheenvuorossaan *suomalaisen kansalaisyhteiskunnan muutosta*. Hän jäseni

sen historiallisiin vaiheisiin 1900-luvun alusta nykypäivään. Kansalaisosallistumisen pluralismista siirryttiin keskusjärjestökehityksen ja korporatistisen kauteen, jonka vastaliikkeeksi asettui uusliberalismi, joka on muuntunut osallistavan hallinnan kaudeksi. Keräsen mukaan kansalaisyhteiskunta muuttuu ympäröivän yhteiskunnan muutoksen myötä ja edelliset vaiheet ilmenevät siinä päällekkäin historiallisina kerrostumina. Kerrostuneisuutta voi pitää kansalaistoiminnassa etuna, mutta myös haittana, kun toiminta keskittyy, ammatillistuu, markkinoistuu, hallinnollistuu ja depolitisoituu. Uhkana on, että paikallistoiminta jää katveeseen. Ratkaisuna Keränen ehdotti yhdistyslain yksinkertaistamista niin, että toimijat voivat keskittyä rutiinien ylläpidon sijaan toiminnan sisältöihin. Rahoitus tulisi turvata vähentämällä turhauttavaa ja ohjaavaa hankerahoitusten hakemista. Ratkaisuja tulisi etsiä paikallistoimijoiden yhteistoiminnasta, erilaisilta alustoilta ja esimerkiksi digiavusta. Ratkaisut ovat tärkeitä kansalaisyhteiskunnan autonomian turvaamiseksi.

Tapaus Eräjärven *paikallista kansalaistoimintaa* esittelivät Anne Kahelin (Eräjärven Kehittämisyhdistys EKY) ja Jussi Valve (Eräjärven Urheilijat). Eräjärven kylän vireys perustuu osittain siihen, että se toimi itsenäisenä kuntana vuosina 1870–1972 ennen Oriveteen yhdistämistä. Kylällä oli yhteisöllisyyttä ylläpitäviä rakenteita, kuten aiempia kunta-aktiiveja, kirkko, koulu ja kauppa. Myös Oriveden kansalaisopisto tuki kylätoiminnan kehittämistä 1980-luvulla. Perustetun kylätoimikunnan ja urheiluseuran aloitteista edettiin harrastustoiminnasta ja yksittäisistä tapahtumista kiinteämpään yhteistyöhön palvelujen turvaamiseksi: kylätalkkari, kyläapteekki, kyläputiikki, palvelu- ja infopiste - ja kylän markkinoimiseksi. EKY teki mahdolliseksi hankkia hankerahoitusta toiminnan tueksi. Vesiosuuskunnan perustaminen oli kylälle taloudellisesti tärkeä. Kyläpalvelut myös työllistävät kyläläisiä ja tukevat paikallista elinkeinoelämää. Kylälehti Purkiainen toimii kyläläisten yhdyssiteenä ja ikkunana ulospäin.

Kahelin ja Valve nostivat esiin kylätoiminnan haasteita. Sitoutuneista tekijöistä on puute: vaikka samojen aktiivien toiminta eri yhdistyksissä tukee kokonaisvaltaista ajattelua ja vastuunottoa, heidän aikansa menee rahanhakuun ja hallinnointiin, mikä on pois varsinaisesta toiminnasta, suunnittelusta ja uusien aktiivien hankinnasta. Kansalaistoimintaa pidetään usein itsestäänselvyytenä ja jopa kunnan toteuttamana. Pitkäjänteiset erikoispalvelut vaatisivat palkkatukia pysyvemmän rahoituksen.

Meillä on oma....

Tervetuloa Kylään !

Kuva 3. Eräjärven kansalaistoimintaa.

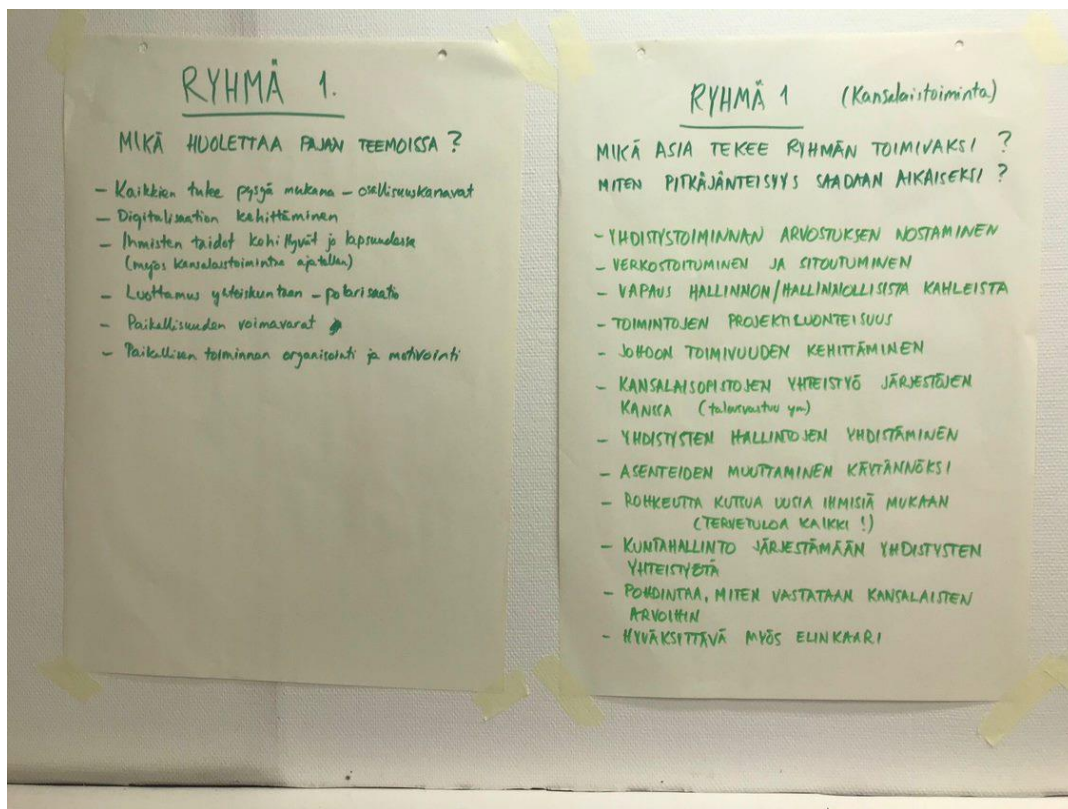
Pekka Heikura kertoi Oriveden *Luonnonsuojeluyhdistyksen* näkökulmasta, tavoittavatko kansalaisjärjestöt kansalaisia. Yhdistys tarjoaa kaikille kiinnostuneille vauvasta vaariin mahdollisuuksia toimia konkreettisesti ja tutustua elämyksellisesti lähiympäristöön ja toisiinsa. Toimintamuotoina ovat retket, esitelmät ja tapahtumat, kuten linnunpönttötalkoot. Yhteistyötä tehdään muiden paikallisten toimijoiden – kuten kirjasto ja vanhusneuvosto – kanssa. Yhdistys ottaa kantaa paikallisen luonnon ja ympäristön suojeluun, mutta ei edellytä toimintaan osallistujilta jäsenyyttä tai sitoutumista.

Vapaan sivistystyön suhdetta kansalaistoimintaan pohtivat puheenvuoroissaan Matti Korolainen Pirkan Opistosta ja Eeva Jeronen opintokeskus OK-Siviksestä.

Matti Korolainen totesi, että *kansalaisopisto* on muuttunut kansanvalistajasta hyvinvoinnin tukijaksi. Kansalaisopistoa voi pitää Suomen suurimpana kansanliikkeenä ja monien mahdollisuuksien tavaratalona. Siellä opiskelu lisää hyvinvointia ja vähentää sosiaali- ja terveydenhuollon kustannuksia. Haasteina ovat kurssisuunnittelua ohjaava rahoitustarve, osallistumista rajaava hintapolitiikka, aktiivisuuden painottuminen hyvinvoiville ja aktiivisille sekä sivistysopiston ihanteen riittämätön toteutuminen. Opistojen tuleva merkitys kansalaisille voi liittyä seuraaviin kysymyksiin: miten vastata kansalaistaitojen oppimistarpeeseen, miten näyttää suuntaa kestävään tulevaisuuteen, miten reagoida väestön

ikäntymiseen ja monimuotoistumiseen, miten yhteensovittaa teknologinen kehitys, etäopiskelu ja yhteisöllinen tekeminen, miten reagoida työelämän ja vapaa-ajan lomittamiseen sekä hyperpaikallisuuden ja verkostoitumisen tarpeeseen. Opistojen proaktiivinen rooli tulee korostumaan.

Eeva Jeronen totesi, että *OK-Siviksen* jäsenjärjestöjen tarkoitukset, toiminta-ajatukset ja volyyymi vaihtelevat suuresti. Opintokeskuksella ei ole omaa sivistyksellistä tms. agenda ja se palvelee jäsenjärjestöjään. Se hakee ja toteuttaa myös aktiivisesti erilaisia hankkeita, joilla voi olla vaikutusta jäsenjärjestöjen toimintaan. Ilman koronaakin toiminta on keskittynyt ja virtuaalistunut ja digitalisoitunut, joten keskuksen kosketuspinta paikallisiin toimijoihin on varsin ohut.

Kuva 4. Pienryhmien keskusteluista tuotettiin postereita.

4.2. Pienryhmäkeskustelut paikallisesta kansalaistoiminnasta

Avauspuheenvuorojen pohjalta *pienryhmiä* pyydettiin pohtimaan sitä, mikä tekee kansalaistoiminnasta onnistunutta, miten siitä tulee pitkäjänteistä, miten ihmisiä saadaan mukaan ja pysymään aktiivisina. Kansalaistoiminnan todettiin yhtäältä mobilisoituvan yksittäisistä huolista ja ongelmista, joihin reagoidaan pistemäisesti. Toisaalta pitkäjänteisen

toiminnan ongelmaksi on tullut juuttuminen *hallinnollisiin kahleisiin*. Eniten huomiota sai *osallistumisen laajentaminen*, aktiivien mukaan saaminen, jatkuvuus ja uusiutuminen. Osallistumisen arveltiin yleisemmin riippuvan yhteisöllisyyden ja kansalaistoiminnan arvostuksesta sekä paikkojen ja yhteisöjen koostumuksesta ja koosta. Odotukset kohdistuivat itsekriittisesti lähinnä (työpajan osallistujien edustamiin) aktiiveihin itseensä.

Kansalaisjärjestöjen ja yhdistysten tulisi olla *valmiita uudistumaan*, kyseenalaistamaan perinteisiä toimintamalleja ja avoimia uusille – erityisesti uusien sukupolvien - toimijoille ja toimintatavoille. Uudistuminen edellyttää silti *sitoutuneita ja aktiivisia avainhenkilöitä*, joilla on intohimo ja kiinnostus toimintaan. He tuovat toimintaan pitkäjänteisyyttä ja pitävät kiinnostusta yllä. Tärkeää on *arvostaa moninaisuutta*, tunnistaa ja tunnustaa osallistujien erilaiset taidot ja osaamiset ja antaa mahdollisuus niiden käyttöön ja itsensä toteuttamiseen. Niin *toiminnan vaikuttavuus* kuin osallistujien aktivointi edellyttää verkostoitumista, jalkautumista, näkyvyyttä ja tiedottamista. *Digitaalisia työkaluja* ja somea tulisi hyödyntää harkitusti ottamalla huomioon toiminnan sivistysarvot ja -pyrkimykset.

Toimintatapojen ohella kestävyuden kriteeriksi todettiin se, onko kansalaistoiminta *tavoitteellista* ja vastaako se kansalaisten arvoja. Pitkäjänteinen ja sitoutunut toiminta edellyttää jaettua missiota, joka tuottaa osallistujissa me-henkeä. Ilman tuloksia ja jonkin tahon tunnustusta toimintaa ei jakseta jatkaa. Osallistumisen kannalta tavoitteiden selkeys ja täsmällisyys tai laajuus ja epämääräisyys voivat vaikuttaa ristiriitaisesti, riippuen siitä kummalla on suotuisimmat rahoitusmahdollisuudet. Pysyvän ja jatkuvan toiminnan ohella myös kertaluonteisen ja projektimaisen toiminnan tavoitteet voivat olla tärkeitä. On myös hyväksyttävä toiminnan rajallinen elinkaari tavoitteiden suhteen.

Vapaa kansalaistoiminta edellyttää *monenlaisia resursseja*. Verkostojen ja toimintojen päällekkäisyys voi tuoda synergiaa, mutta voi myös viedä aktiivien voimavarat. Byrokratian ja viranomaisvalvonnan keventämistä auttaisi yhteistyön ja tukirakenteiden luominen yhdistysten hallintoon ja johtamiseen. Kunnilta odotettiin tukea yhdistysten yhteistyön järjestämiseen ja työryhmien muodostamista kunnan ja kansalaistoimijoiden väliseen vuoropuheluun. Yksi mahdollisuus olisi kansalaisopistojen ja järjestöjen yhteistyö talous- ja hallintovastuun jakamisessa. Yhdistyksillä ja järjestöillä pitäisi olla paremmat mahdollisuudet ottaa huomioon osallistujien erilaiset elämäntilanteet, tarjoamalla esimerkiksi lapsiparkki perheellisille. Toiminnan hankeluonteisuus tai pitkäjänteisyys riippuu myös tarjolla olevan rahoituksen tilapäisyydestä tai pysyvyydestä.

5. DEMOKRATIAN PAIKALLISUUS

Demokratian paikallisuuteen johdateltiin työpajassa osallistumisen, osallisuuden ja päätöksenteon näkökulmista. Kysyttiin poliittisten järjestöjen ja sivistystoimijoiden merkitystä paikallisdemokratialle. Suomessa tulkinnat kansasta ja kansanvallasta ja oikeudesta osallistua paikalliseen kollektiiviseen itsehallintaan ovat historiallisesti vaihdelleet. Vakiintunut kansallisvaltiollinen ja kunnallinen demokratia on edustuksellista ja puoluelähtöistä: vallankäyttäjien tulisi toiminnassaan edustaa omien valitsijoidensa arvoja ja pyrkimyksiä. Käytännössä suomalainen demokratia on saanut liberalistisen, yksilökansalaisten tahtoon perustuvan luonteen. Julkinen keskustelu edustuksellisen demokratian ja edunvalvonnan ammatillistumisesta ja kytköksestä virkakoneistoon tai demokratiavajeesta koskee lähinnä Euroopan Unionia, harvemmin valtiollista ja kunnallista demokratiaa. Yksilökansalaisten politiikasta vieraantumista on pitkään hoidettu erilaisilla kansalaisvaikuttamisen, kumppanuus- ja osallisuusohjelmilla. Voiko niin sanotulla suoralla demokratialla kuitenkin olla pitkäjänteisiä vaikutuksia, ellei se kytkeydy edustuksellisen demokratian rakenteisiin? (Kettunen 2006, 2021; Heikkinen 2019.)

Yhdistyslaissa korostetaan kansalaistoiminnan aatteellista ja ei-taloudellista luonnetta. Aktiivisella kansalaisuudella tarkoitetaan tyypillisesti muodollista, toiminnallista ja kokemuksellista osallistumista ja osallisuutta kulttuuriseen, poliittiseen, taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen elämään. (Nivala ym. 2019). Käytännössä kansalaisuus palautuu sitä edistävissä ohjelmissa ja hankkeissa usein toimintakykyisyyteen ja työllistävyyteen. (Pätäri ym. 2019; Heimo ym. 2021). Demokratiaa edistävä kansalaistoiminta jättää siis talouden ja työelämän demokratian ulkopuolelleen. Lainsäädäntö ja oikeusvalvonta näyttävät kuuluvan edustuksellisen, poliittisen demokratian piiriin ja kansalaisten (universaali) yhdenvertaisuus ja tasa-arvo sosiaalisen piiriin. Elinkeinoelämässä vallan ja päätöksenteon rakenteita ja käytänteitä säätelevät omistussuhteet ja markkinasuhteet. Kun kilpailuvaltiolähtöinen metropolipolitiikka aiheuttaa voimistuvia erivertaisuuden ja syrjäyttämisen kokemuksia, voisiko niistä käynnistyä uudenlaista taloutta ja sosiaalista yhdistävää paikallista ”kollektiivipolitiikkaa”? (Moisio ym. 2021).

Kansaan vetoaminen on edelleen oikeutusta ja resursseja hakevien sivistystoimijoiden retoriikan ytimessä. Matti Mäen väitöstutkimuksen mukaan sivistystoimijoiden merkitys paikallisdemokratialle perustuu niiden valtion virkamiehiltä ja kansanedustajilta saamaan oikeutukseen. Vaalipiiriensä edustajina kansanedustajat ajavat niille niiden toiminnalle

tärkeiden organisaatioiden etuja. Kuntiin on syntynyt virkamiesten ja kuntapoliitikkojen koalitioita, joille on tärkeää osoittaa pystyvänsä hankkimaan valtion rahoitusta ja hankkeita omalle paikkakunnalle. Omien resurssien sijoittaminen paikalliseen sivistystoimintaan voi tuoda paikallistalouteen valtion kehittämisresursseja ja alueelle imagollista tunnettuutta, mikä motivoi kansanedustajia alueen etujen puolustamisessa. (Mäki 2019, 111.)

5.1. Johdatukset demokratian paikallisuuteen

Työpajassa kysyttiin demokratian paikallista merkitystä ja sen foorumeja ja suhdetta edustukselliseen demokratiaan ja hallintakoneistoon, sekä poliittisen ja sosiaalisen demokratian suhdetta taloudelliseen demokratiaan, ja sivistystyön toimijoiden suhdetta paikalliseen demokratiaan. Mukaan kutsuttiin muun muassa Oriveden kunnan valtuustoryhmiä, nuorisovaltuustoa sekä aiheen kannalta keskeisiä virkahenkilöitä.

Kuntapäättäjä Ilkka Hjerppe problematisoi avauspuheenvuorossaan *demokratian käsitettä ja sen suhdetta tasa-arvoon ja osallistumiseen/osallisuuteen*. Hänen mukaansa demokratian paikallisuutta korostava diskurssi asettaa sen kunnallisen tai valtiollisen edustuksellisen demokratian vaihtoehdoksi tai vastapuoleksi. Antiikista välittyneitä termejä demos ja kratia voi käyttää perustelemaan demokratian tulkintaa vallankäyttönä, jossa hallintovallan edustajat nousevat kansan joukosta ja toteuttavat kansan tahtoa. Hjerpen mukaan paikallisuus nousi Suomessa politiikanteon agendalle 2000-luvun vaihteessa, kun alettiin tehdä näkyväksi globalisaation vaikutuksia ja yhteyttä lokalisaatioon. Keskitetystä hallinnasta huolimatta (perinteiset) yhteisöt muodostavat vastapainon valtiolliselle vallankäytölle, Olli Kankaan sanoin:

”Pienissä yhteisöissä on omat voimavaransa, jotka muodostavat vastapainon maapalloistumiselle ja auttavat sopeutumaan ja kenties jopa hyötymään kehityksestä ” (Pyhäjoen kuulumisia 6.7.2005).

Paikallisesti osallistumisen, osallisuuden ja päätöksenteon suhteet ovat ongelmalliset. Vaikka osallisuudella tarkoitetaan mukana olemista, se on vain yksi väylä osallisuuden kokemista, jossa näkyvät sosioekonomiset erot osallistumisessa. Osallisuus tarkoittaa omistamisen kokemusta, mutta valta perustuu kuitenkin omistamiseen (kuten entisajan manttaalijärjestelmässä). Päätösvalta asioihin taas on niillä, joille on siihen valta joko luovutettuna (vaali, jossa kaikilla osallisilla mahdollisuus osallistua) tai ”omittuna” (yhdistys, yritys, yhteenliittymä). Niinpä paikallinen demokratia on lähtökohtaisesti harvainvaltaa, koska se on vallan käyttöä, joka paikallisesti perustuu tietyn alueen omistamiseen tai

hallitsemiseen. Se sulkee ulkopuolelleen ne, jotka eivät kuulu alueen ”kantaväestöön”, mikä eri tasoilla tarkoittaa esimerkiksi

- * Valtio: Turvapaikanhakijat, paperittomat, ulkomaiden kansalaiset
- * Kunta: Kesäasukkaat, tilapäisasukkaat, naapurikunnan asukkaat
- * Kylä: Muut kuin oman kylän väki

Hjerppe kysyi, onko vallankäyttö siis sitä rajatumpaa, mitä pienempi alue (paikka) on? Paikallisen demokratian rajoja asettavat kansainväliset sopimukset, EU-direktiivit, kansallinen lainsäädäntö, maakuntahallinto ja kunnan hallinto. Tätä pienemmissä yksiköissä voidaan päättää tietyn sovitun ryhmän (kyläyhteisö, yhdistys, satunnainen ihmisten muodostama ryhmä) hallintaan kuuluvista asioista. Voisivatko paikalliset yhteisöt vaikuttaa edellä kuvatussa hierarkiassa nykyistä enemmän päätöksentekoon alhaalta ylös – kunta, maakunta, valtio jne.? Onko siihen välineitä? Lisäisikö se demokratiaa vai vahvistaisiko paikallisten aktiivien (harvain)valtaa?

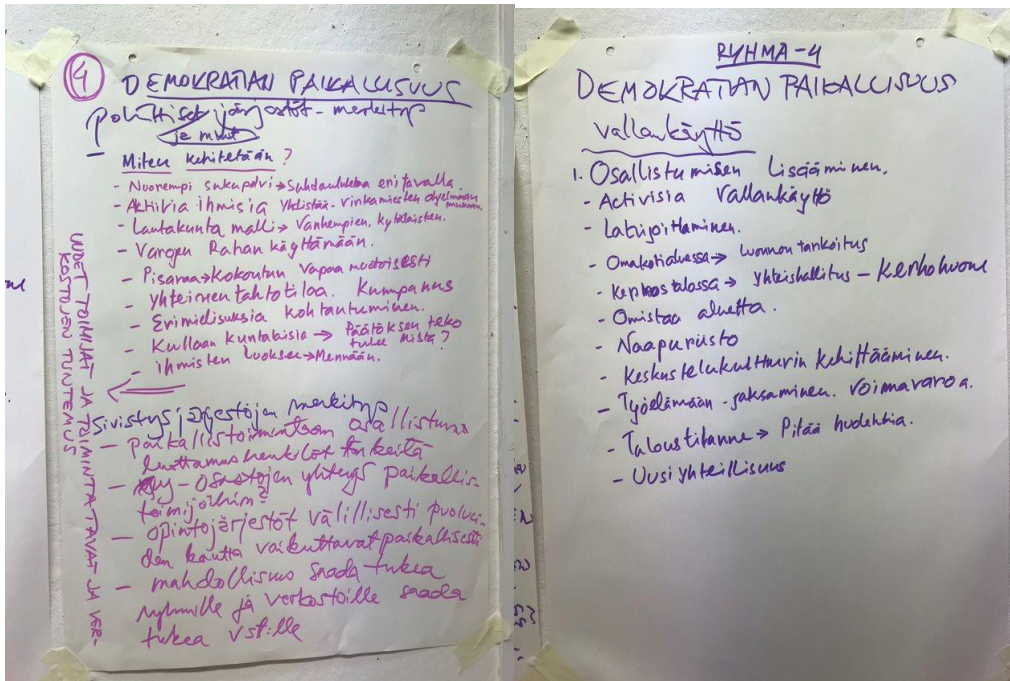
Anne Kahelin ja Jussi Valve luonnehtivat *paikallista demokratiaa Eräjärven kylätoiminnan ja kyläyhdistyksen* – joissa ovat mukana Vihasjärvi-Järvenpään kylä sekä Leväslahden Pienviljelijäyhdistys - avulla. Tärkeää on, että kylältä on edustajiensa kautta yhteys kaupunginvaltuustoon. Osallistamisen ja mielipiteenmuodostuksen foorumeina ovat kyläkokoukset, kylätorit, Facebookin keskusteluryhmät, kyläparlamentit ja kylälehti Purkiainen. Sen sijaan kaupungin kutsumat Kumppanuuspöydät ja kaupungin osallisuushanke on koettu ulkoisina. EKY:n ohella osallisuutta ja omavaraisuutta ovat rakentaneet Eräjärven Urheilijat (mm. Rönнин huvikeskus), Eräjärven vesiosuuskunta ja Eräjärven työväen näyttämö. EKY:n selvityksen (Kahelin 2004) mukaan osallistava paikallistoiminta on pitänyt yllä omavaraisuutta ja ollut koko kunnan kehittämisen kannalta merkittävää taloudellisesti, mutta myös hyvinvoinnin kannalta.

Piia Hannila raportoi paikallisen demokratian edistämisestä esimerkkinä Oriveden kaupungin osallisuustyöhön kuuluvien – Kuntaliiton lanseeraamien - *kumppanuuspöytien avulla*. (<https://orivesi.fi/kaupunkimme/osallistu-ja-vaikuta/kumppanuuspoydat/>). Toiminta käynnistyi vuonna 2018 EU:n Leader-rahoituksella. Kunnan strategiassa kuntalaisten osallistaminen yhdistyy varsin suoraviivaisesti kunnan vetovoimaan ja elinvoimaan. Elinvoimajohtaja kutsuu kumppanuuspöytiin kyliä edistääkseen kaupungin ja kylien sekä kylien keskinäistä vuoropuhelua, jakaakseen hyviä käytäntöjä ja asioiden joustavaa

kehittämistä; kulttuuripalveluiden johtajan (kansalaisopiston rehtorin) kulttuurihyvinvoinnin pöydissä taas pyritään parantamaan kulttuurin saavutettavuutta. Vaikka kumppanuuspöydät ovat viestineet kuntalaisille hallinnon yhteistyöhalusta ja tiedon ja ajatusten vaihto on ollut tärkeää, ne toimivat liian hallintokeskeisesti. Resursseja ei ole riittävästi, osallisuusmenetelmissä on petrattavaa, joten kumppanuuteen etenemiseen tarvitaan kaikilta osallisilta pitkäjänteisyyttä, sisukkuutta ja yhteistä tahtotilaa.

Vapaan sivistystyön merkitystä paikalliselle demokratialle pohtivat Jukka Peltokoski Kansan Sivistysliitosta (KSL) sekä Vesa Holappa Murikka-opistosta. Jukka Peltokoski totesi, että aatteellisiin järjestöihin sitoutuneena *opintokeskuksena* KSL ensisijaisesti palvelee jäsenjärjestöjään, joilla on valtakunnallinen toiminta-ajatus. Niinpä sillä ei ole erityistä paikallista demokratiaa edistävää ohjelmaa. Tuki paikallisjärjestöille annetaan ennen kaikkea kurssituen muodossa. Sitä voivat hakea avoimesti kaikki kansalaisjärjestöt. KSL:n julkaisutoiminnassa on otettu huomioon paikallistalouden kysymykset, erityisesti osuuskunnat ja yhteisötalous, mutta koulutustoimintaa niihin tulisi kehittää. Sisältöjä sille löytyisi vapaan sivistystyön kentän oppilaitoksia nykyään määrittävästä ekososiaalisen sivistyksen ajattelusta. Jukka pohdiskeli Euroopassa laajentuneen, paikallista demokratiaa korostavan munisipalistisen liikkeen mahdollisuuksia Suomessa. Munisipalistit sekä kehittävät itsehallinnollisia yhteisöjä että osallistuvat kuntavaaleihin ja paikallishallintoon. Liikkeellä voisi Suomessa olla mahdollisuuksia joissain kaupungeissa ja kylissä. Jukka myös kysyi, voisiko paikallistoimintaa yhdistäviksi omaehtoisen osallistumisen ja vaikuttamisen rakenteiksi kehittää fyysisiä ja virtuaalisia väentaloja perinteisten seuran- ja kylätalojen tapaan.

Vesa Holappa muistutti, että *ammattiyhdistysopistot* ovat perinteisesti ylläpitäjäorganisaatioidensa palvelijoita. Vaikka Murikka on myös kansanopisto, sillä on ensisijassa valtakunnallinen edunvalvonta- ja työelämän kehittämistehtävä. Sen keskeisin muoto on luottamushenkilöiden koulutus. Vaikka työelämässä demokratia tietysti realisoituu työpaikoilla, ovat työpaikat jääneet koulutuksessa paitsioon. Aikanaan tärkeänä pidetty työpaikkademokratiasanasto on toiminnassa unohtunut. Ay-liike toimii lähinnä isoissa työorganisaatioissa kansallisissa ja globaaleissa toimintaympäristöissä, joissa on vaikea nähdä työelämän ja työpaikkademokratian kehittämisen yhteyttä niiden paikalliseen ympäristöön ja sen toimijoihin. Vesa kuitenkin arveli, että osallistujien Murikassa saamalla tiedoilla, toimintavalmiuksilla ja demokratiaa edistävällä mielenlaadulla on merkitystä myös näiden paikalliselle toiminnalle.

Kuva 5. Pienryhmien posterit koottiin teemoittain salin seinille.

5.2. Pienryhmäkeskustelut demokratian paikallisuudesta

Pienryhmät jatkoivat keskustelua kysymällä erityisesti, miten löytää paikallisesti yhteinen kehittämisote ja millaista on paikallinen vallankäyttö. Keskustelu painottui ymmärrettävästi kunnalliseen päätöksentekoon ja hallintaan. Niiden kannalta kriittistä on aluekehityksen polarisoituminen, joka kärjistää vastakkaisuutta niin sanotun maaseudun ja kaupunkien välillä. Toinen kehystävä tekijä on kaksipaikkaisuuden – etenkin kesäasutuksen - vaikutus kylien ja pienten kuntien tulevaisuuteen. Hyvinvointialueita ei nähty rakentavana vaihtoehtona paikallisdemokratian vahvistamiseen.

Niin kuntapäätäjien kuin kuntalaisten epäiltiin luottavan liikaa edustukselliseen demokratiaan. Osallistavassa demokratiassa on kuitenkin huomattava kunnan osa-alueiden erilaisuus, ja asuinalueittain vaihtelevat kokemukset osallisuudesta ja omistamisesta. Kyläyhteisössä ne voivat rakentua kokonaisvaltaisesti, muttei välttämättä muualla. Voisiko (keinotekoisella) omakotialueella tai kerrostalossa/kerrostaloalueella muodostua naapurustoja, jotka kokevat yhteisöllisyyttä esimerkiksi luontoympäristön käytöstä tai tilojen yhteisestä hallinnasta?

Paikallisdemokratiassa kriittistä on viranhaltijoiden ja kuntapäätäjien aktiivinen jalkautuminen asukkaiden keskuuteen. Kuntalaisia kiinnostavat ja innostavat osallistumaan

eniten varojen käyttöä koskevat asiat, joissa voi soveltaa osallistuvan budjetoinnin, nuorisovaltuuston, asiakaskyselyjen ja -äänestysten menetelmiä. Avoin ja verkostomainen toiminta voi vähentää eri alueiden ja kuntalaisten välistä kateutta ja kilpailuhenkeä. Kuntademokratian kokeiluja on tehty jo paljon, joten ehdotettiin tutkittavaksi, mihin hyvät avaukset kaatuvat. Osallistamismenetelmissä tulisi ottaa huomioon niin kansalaisjärjestöt kuin yksittäiset kuntalaiset sekä käsiteltävien asioiden erilaisuus. Lautakuntia ja johtokuntia voisi palauttaa ja niiden tulisi toimia monipuolisessa vuorovaikutuksessa kuntalaisten kanssa. Yksittäisiä asioita koskevat asukaskuulemiset tulisi järjestää valmisteluvaiheessa, ei jälkikäteinä tiedotustilaisuuksina. Järjestöjen kannalta kumppanuuspöydät ovat hyödyllisiä, jos niissä on aitoja mahdollisuuksia vaikuttaa. Järjestöt saavat niissä myös tietoa toistensa toiminnasta. Haasteena on riittävä tiedotus, osallistumisen vaatimat resurssit ja sitkeys asenteiden ja toimintatapojen kehittämisessä.

Paikallisdemokratia edellyttää myös erilaisia *julkisuusfoorumeja*. Osallistava toiminta on tehtävä näkyväksi ja siitä on tiedotettava kaikkia kuntalaisia tavoittavissa kanavissa, jotta se leviäisi ja vakiintuisi. Toimijoiden erilaisuus ja tavoitteiden moninaisuus tulisi tuoda myönteisesti esiin: se edistää kehittämään keskustelukulttuuria, kohtaamaan erimielisyyksiä sekä purkamaan vaihtoehdottomuutta ja vastakkainasetteluja. Toimintatapojen on syytä sisältää vapaamuotoisia kohtaamisia. Se rohkaisee uusia tulijoita, etenkin nuorisoa, mukaan ja vähemmän aktiivisia tuomaan äänensä kuuluviin. Demokratian tulevaisuudelle on tärkeää säilyttää paikallismedia eikä jäädä some-kanavien varaan.

Paikallisdemokratiassa on kyse myös *kansalaisjärjestöjen ja kuntalaisten keskinäisestä vuorovaikutuksesta ja yhteistoiminnasta*. Järjestöjen pitäisi kuulla kuntalaisia osallistuessaan päätöksentekoon. Yhdistystoiminnan keskittyminen ja ammattimaistuminen näkyy kuitenkin poliittisten ja ay-järjestöjen paikallisen osallistumisen hiipumisena ja johtajakeskeisyytenä. Kaikilla paikkakunnilla on historiallisesti rakentuneita vastakkaisuuksia ja jännitteitä. Niille tulisi avautua vuorovaikutuksessa toisten järjestöjen ja kuntalaisten kanssa, kohtaamalla erimielisyyksiä sekä rakentamalla kumppanuuksia paikallisyhteisön hyväksi. Ahkera osallistuminen myös vahvistaa aktiivien vallankäyttöä. Kysyttiin, voisivatko sitä tasapainottaa kylien ”valistuneet diktaattorit”, jotka neuvottelevat yhteisten tavoitteiden määrittelyssä.

Työelämän paikallisen demokratian kehittämistä epäiltiin, jos ihmisten voimavarat eivät työelämän nykytilassa riitä vaikuttamiseen ja paikalliseen sopimistoimintaan. Vaikka paikallinen demokratia toimii Suomessa varsin hyvin, viittaako osallistumattomuus myös siihen, että asiat ovat ”liian hyvin”. Pitäisikö paikallista demokratiaa katsoa myös globaalisti, maapallon muitten paikkojen demokratisoinnin kannalta? Arveltiin silti, että paikallisen ihmisten on rakennettava paikallista demokratiaa: sitä ei voi tuoda ulkopuolelta, kuten Afganistanin ajankohtainen esimerkki osoittaa. Silti voisi rakentaa ystävyyskyliä ja -kaupunkeja muualle maailmaan demokratian vahvistamiseksi. Paikallisesti joudutaan kuitenkin yhä enemmän ottamaan kantaa maapallossiin kysymyksiin, kuten ilmastonmuutokseen ja pakolaisuuteen.

Paikallinen demokratia edellyttää *taloudellisia resursseja*, joiden jatkuvuus on liikaa hanketoiminnan varassa. Yhdistykset tarvitsevat omia tiloja, mutta niiden säilyminen edellyttää avoimuutta ja jakamista muitten kanssa. Olisi tärkeää, että hankerahoituksiin ja opintojärjestöjen avustuksiin voisi sisällyttää myös tilavuokria.

Kuva 6. Työpajassa vietettiin myös yhteistä iltaa runojen, musisoinnin ja laulun merkeissä.

6. SIVISTYKSEN/SIVISTYSTYÖN PAIKALLISUUS

Sivistys ja sivistystyö on Suomessa jo pitkään samaistettu vapaaseen sivistystyöhön, joka kansalaistoiminnan tapaan ymmärretään lakisääteiseksi ja julkisin varoin tuetuksi toiminnaksi. (Pätäri ym. 2019.) Vain kansalaisopistoja luonnehditaan paikallisiksi oppilaitoksiksi.

”Vapaan sivistystyön tarkoituksena on elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta edistää ihmisten monipuolista kehittymistä ja järjestää yhteiskunnan eheyttä, tasa-arvoa ja aktiivista kansalaisuutta tukevaa koulutusta... Kansalaisopistot ovat paikallisiin ja alueellisiin sivistystarpeisiin pohjautuvia oppilaitoksia, jotka tarjoavat mahdollisuuksia omaehtoiselle oppimiselle ja kansalaisvalmiuksien kehittämiseksi. Kansanopistot ovat sisäoppilaitoksia, joiden tarkoituksena on edistää kansalaisten omaehtoista opiskelua siten, että kukin kansanopisto voi samalla painottaa arvo- ja aatetaustansa ja kasvatustavoitteitaan. Opintokeskukset toimivat sivistystyön valtakunnallisina aikuisoppilaitoksina järjestämällä opintoja itse sekä yhdessä kansalais- ja kulttuurijärjestöjen kanssa. Liikunnan koulutuskeskukset ovat valtakunnallisia sisäoppilaitoksia ja alueellisia oppilaitoksia, joiden tehtävänä on antaa liikunta-alan koulutusta, järjestää valmennustoimintaa sekä antaa näitä täydentävää opetusta. Kesäyliopistot ovat alueellisen koulutustarjonnan oppilaitoksia, jotka järjestävät avointa yliopisto-opetusta sekä muuta koulutusta” (L 632/1998).

Vapaan sivistystyön laitostumista osaksi koulutusjärjestelmää kuvaa toimintamuotojen kutsuminen oppilaitoksiksi ja opintokerhojen korvaaminen kurssitoiminnalla kansalaistoimintaa läheisimmässä järjestöllisessä sivistystyössä. Huolimatta yhteisestä laista vapaan sivistystyön organisaatioiden omistus-, rahoitus- ja toimintamekanismit ovat varsin erilaisia. Keskustelu ja tutkimus niiden demokraattisuudesta, avoimuudesta ja osallistavuudesta on vähäistä. Joitain viitteitä antaa Matti Mäen (2019) tutkimus vapaan sivistystyön resursseista ja alueellisuudesta. Sen mukaan kansalaisopistot ovat kuntien kumppaneita, paikallisten taito- ja taideaineiden harrastustavarataloja, jotka valtion vähentäessä palveluitaan korostavat olevansa kunnassa ainoita toimijoita, jotka ulottavat (hyvinvointi)palvelunsa kaikkiin sen osiin. Niiden keskinäinen yhteistyö on vähäistä. Mäki toteaa kansanopistojen lähentyneen toisen asteen oppilaitoksia, vaikka ne tarjoavat myös yliopistollisia arvosanoja ja jatko-opintokelpoistavia opintoja. Nykyään ne keskittyvät erityisryhmien, kuten maahan muuttaneiden, valmentavaan ja täydentävään koulutukseen. Mäen mukaan opintokeskuksilla ei ole paikallista identiteettiä eivätkä ne tee yhteistyötä alueellisten verkostojen tai muiden vapaan sivistystyön oppilaitosten kanssa.

Opintokeskukset ovat myös karsineet tai lopettaneet Helsingin seudun ulkopuoliset toimipisteensä.

Vapaan sivistystyön sisäisten valtamekanismien ohessa sitä hallinnoidaan ja ohjataan monin tavoin: eduskunta ja hallitus, OKM ja TEM sekä niiden yhteistyöryhmät (YTR, Jatkuvan oppimisen hanke), OPH, Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestö VST ry, sekä EU – etenkin rahoitusohjelmien kautta – ja muut ylikansalliset politiikkatoimijat. Vapaan sivistystyön keskusjärjestöt painottavat osallistumista valtiollisen tason toimintaan, jossa tehdään tulkintoja sivistystyöstä ja sen suuntaamisesta ja neuvotellaan resursseista. (Pätäri ym. 2019.) Mäen mukaan keskusjärjestöt sivuuttavat sopeutuessaan paikallistason tulkinnat ja omaehtoisen uusiutuminen. Kiinnostusta ei ole riittänyt alueellisen yhteistoiminnan kehittämiseen. Kun paikallisen ja yli paikallisen suhde on ratkaisematta ja kilpailu koulutus kentällä kovenee, on vapaan sivistystyön oppilaitoksista tullut oman edun tavoittelijoita, odottajia ja toimintaympäristöön sopeutujia. Ne ovat laaja-alaistaneet toimintaansa, mutta kansalaistoimintaa palvelevia resursseja on leikattu. (Mäki 2019.)

6.1. Johdatukset sivistystyön paikallisuuteen

Kun pienryhmien ensimmäisen päivän keskusteluja ehdittiin puida vasta seuraavan päivän alussa, oli Anja Heikkisen puheenvuoro *Sivistys ja sivistystyö paikallisen kansalaistoiminnan ja demokratian edistäjänä?* osallistujien luettavissa työpajan materiaaleissa. Paikallisuuden kannalta on kiintoisaa palauttaa mieliin tulkintoja kansansivistystyön nousukaudelta 1900-luvun vaihteesta. Sen esikuvallisena muotona olivat kansanopistot, joiden tarkoituksesta nuorfennomaani Mikael Johnsson (Soininen) totesi:

”Mutta kehittyneempikin nuorukaisikä vaatii opinahjonsa, jossa kansalaismieli ja kansalaiskunto pääsee itsenäisemmin ja perusteellisemmin varttumaan. Nämä ahjot ovat meillä jo valmiit – nuo meille rakkaiksi käyneet kansanopistomme. Näistä ahjoista tulee lähteä niiden miesten ja naisten, jotka kansan syvien rivien lähimpinä luottamusmiehinä sitä johtavat taloudellisissa yrityksissä, kunnallisessa ja valtiollisessa elämässä ja ylipäänsä sen *sekä aineellisessa että henkisessä työssä*. Niiden on luotava se *virkevallasta riippumaton, sivistynyt sääty*, joka on kaikissa koettelemuksissa oleva kansan *lähin tuki ja turva*” (Johnsson 1906, 121, kursiivi AH).

Seura- ja järjestölähtöisessä kollektiivisessä itsekasvatuksessa jatkui tulkinta kansallisen (isänmaan) hyvän perustumisesta paikallisyhteisöjen tiedolliseen, taloudelliseen ja sosiaaliseen sivistykseen. Vanha työväenliike vetosi samoin paikallisen - köyhän kansan –

kokemukseen ja toimintaan vastustaessaan valtiollista virkavaltaa. Myös vuonna 1925 perustetun Kansalaiskorkeakoulun (myöhemmin Yhteiskunnallinen korkeakoulu ja Tampereen yliopisto) tavoitteena oli kasvattaa valtiolliselle eliitille ja virkavallalle vaihtoehtoista sivistyneistöä kansalaisyhteiskuntaan, erityisesti kuntiin. (Pätäri ym. 2019.) Edustuksellisen demokratian, hyvinvointi- ja oikeusvaltion sekä niiden edistämiseen sitoutuneen koulutusjärjestelmän oloissa ”virkavallasta” on toki tullut – ainakin monilta osin - myös kansan syvien rivien kumppani. Kumppanuus ei kuitenkaan ole itsestäänselvyys ja edellyttää kansan omaehtoista ja itsenäistä vaikuttamista ja vuorovaikutusta vallanpitäjien kanssa.

Vapaan sivistystyön moniottelija Zachris Castrén² paalutti vapaan (kansan)sivistystyön ensimmäistä lakia valmisteleavassa mietinnössään sen tarkoitukseksi

”saada hereille ja edistää aikuisten vapaita itsekasvatuspyrkimyksiä so. heidän pyrkimyksiään sekä tietojensa syventämiseen ja laajentamiseen että tunne-elämänsä ja käytöstapansa jalostamiseen, jotta he täydellisemmin kehittyisivät sivistyneiksi ihmisiksi ja vastuukykyisiksi yhteiskunnan jäseniksi niissä elämänoloissa ja elämäntehtävissä, jotka he tuntevat omikseen” (Castrén 1929).

Paikallisuuden sijasta tuli pyrkiä snellmanilaisen perinteen mukaan yksilöllisen ja yleisen sovittavaan, jalostuneeseen ihmisyyteen. Se vaati yksilöiltä sekä oman aikakauden ja hengen (kulttuurin) että tradition tuntemusta ja sen itsenäistä muokkaamista omalta paikaltaan. Snellmanin tähtäimessä ollut kulttuuri tarkoitti kaikkia kansallisille olosuhteille ominaisia ajattelu- ja toimintatapoja. Ne ilmenivät tietoisuudessa, kielessä, tunteissa, yhteiskunta- ja perhe-elämässä, uskonnoissa, instituutioissa, elinkeinoissa, lainsäädännössä, hallinnossa ja oppilaitoksissa.

Suomalaisen vapaan sivistystyön valtavirtaa voi pitää kansallisvaltiokeskeisenä ja keskiluokkaistavana. Sen perinteisessä sivistyskäsitteessä jalostunut ihmisuus tulkitaan Globaalin Pohjoisen kulttuuriseksi aikaansaannokseksi. Paradoksaalisesti juuri se on aikaansaanut myös ”ihmisen aikakauden” (antroposeenin) planetaariset kriisit ihmiskunnan historiassa. Voiko suomalaisia valtavirran sivistys- ja kulttuurikäsitteitä käyttää analysoimatta kriittisesti, miten tähän tilanteeseen on tultu maaplaneetalla, sen eri paikoissa? (Heikkinen 2019.)

² Nuorsuomalaisen/edistyspuolueen aktiivi Zachris Castrén (1868–1938) toimi mm. Kansanvalistusseuran johdossa (1903-1938), Suomen Nuorison Liiton johdossa (1899-1909), Helsingin työväenopiston rehtorina (1914-1938), Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa (1929-1938).

Anne Kahelinin ja Jussi Valveen kertomus *sivistystoiminnan paikallisuudesta Eräjärvellä* muistutti siitä, että ehkä suurin osa sivistystyöstä tapahtuu lakisääteisen vapaan sivistystyön ulkopuolella. Oriveden seudun kansalaisopistolla on järjestää kyllä kursseja kylillä. Kirjastolla on koululla omatoimilainauspiste. Sivistävä toimintaa järjestävät muun muassa partio, 4H, Eräjärven nuoret, Eräjärven Urheilijat, Martat, Metsästysseura, Hevostoiminta, palokunta, Eräjärvi-Seura, Leväslahden Pienviljelijäyhdistys, Vihasjärvi-Järvenpään kylätoimikunta ja Eräjärven Työväen Näyttämö. Kylällä on yli 30 itseoppinutta kuvataiteilijaa ja useita musiikin harrastajia, kivenhiontakerho ja liikuntakerhoja, 3 teatteriryhmää ja uusi nuorten teatteriryhmä. Kulttuuritilaisuuksia ja erilaisia näyttelyjä järjestetään Rönнин viihdekeskuksessa ja Lounarissa, lisäksi paikallisten taiteilijoiden näyttelyjä ja Kivimuseon kivi- ja mineraalinäyttely. Järjestöt tekevät yhteistyötä ja järjestävät tapahtumia yhdessä koulun ja päiväkodin kanssa. Paikallinen sivistystyö rakentaa sosiaalista pääomaa ja ehkäisee ennalta pahoinvointia.

Kunnan merkityksestä sivistystyön edistäjänä puhui Oriveden seudun kansalaisopiston rehtori ja kulttuuritoimenjohtaja Pia-Maria Ahonen. Kunnassa sivistystyön edistäminen – kansalaisopisto, kulttuuripalvelut, kirjasto, liikunta- ja nuorisopalvelut – ovat osa elämänlaatupalveluja. Kunnan näkökulmasta ne ovat tärkeitä kunnan veto- ja pitovoiman tekijöitä, terveyttä ja hyvinvointia edistäviä ja pahoinvointia ennaltaehkäiseviä ja kuntalaisia aktivoivia palveluja. Kunta voi osallistaa, edistää ja mahdollistaa toimintaa, muovautua tarpeiden mukaan sekä ottaa huomioon palvelujen saavutettavuuden eri näkökulmista. Sivistys- ja kulttuuripalveluissa kunta toimii laajassa yhteistyössä alan toimijoiden kanssa, pyrkii lähelle ihmisiä, osallistuu ja on läsnä eri puolilla, on avoin kaikille asukkaille ja toimijoille. Tavoitteena on rakentaa kuntaan sosiaalista, osaamis-, identiteetti- ja terveystyöpääomaa.

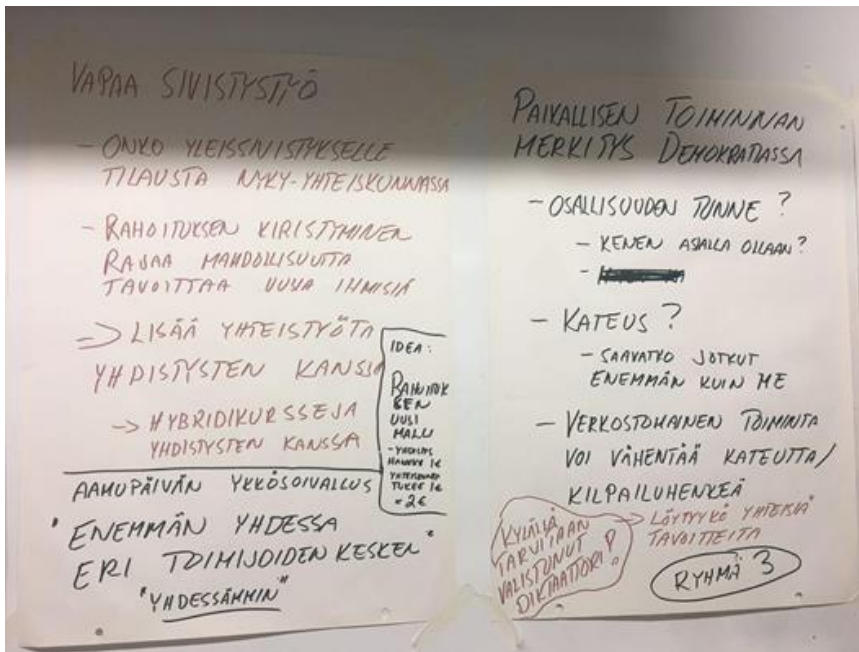
Sosiaalinen pääoma, osaamispääoma, identiteettipääoma, terveystipääoma

Oriveden kaupunki

Kuva 7. Esimerkkejä kunnan sivistys- ja kulttuuritoiminnasta.

Seuratoiminnasta ja seurantaloista sivistystyön paikkoina kertoi Pekka Koppanen Siitaman nuorisoseurasta. Kyläyhteisöllisyys kiinnittää aineellisesti ja toiminnallisesti paikalliseen historiaan. Toimintamuotoja ovat nuorisoseuran talon kunnossapitäminen, perinteisten tapahtumien toteuttaminen talkootyönä. Toiminta rakentaa kyläläisten kokemusta paikallisen ympäristön yhteisestä omistuksesta ja vastuusta sen tilasta ja tulevaisuudesta.

Opintokeskusten roolia paikallisen seuratoiminnan tukijana luonnehti Tuula Hyystinmäki Kansalaisfoorumista, joka jäsenjärjestöjen ohella tukee myös muiden yhdistysten kurssitoimintaa. Vaikka opintokeskus on valtakunnallinen, sen painopiste on paikallisessa toiminnassa. Sen merkittävä osa on seurantalojen (<https://www.seurantalot.fi>) säilyttäminen ja toiminnan elvyttäminen, joka tapahtuu pääasiassa vapaaehtoisvoimin. Seurantalojen moninaiset aktiviteetit kokoavat kulttuuri-, liikunta- ja nuorisotoimintaa, sivistyksellisiä harrastusryhmiä, kestävän kehityksen toimintaa, paikallisyhdistyksen ja muiden paikallisyhdistysten (tiekunnat, kalastuskunnat jne.) toimintaa, lähipalveluja ja yksityistilaisuuksia. Vaikka suurin osa aktiviteeteista ei virallisesti linkity vapaaseen sivistystyöhön, toimitilat ovat parhaimmillaan yhteinen olohuone ja kylän sydän, pahimmillaan pakkotyöleiri. Ne ovat usein kylän ainoa julkinen tila, joka antaa katon toiminnalle, mikä koulujen hävitessä on kyläyhteisöille entistä tärkeämpää. Yhteisöjä vaaditaan myös ylläpitämään kiinteistöjä – myös niille työnnettyjä kyläkouluja -, jotka ovat usein vanhoja ja nykyajan tarpeisiin epäkäytännöllisiä. Seurantalot ovat silti korvaamattomia paikallisen osallisuuden, yhteisöllisyyden ja tunnesiteen rakentajina.

Kuva 8. Pienryhmien postereista keskusteltiin yhteisistunnoissa.

6.2. Pienryhmäkeskustelut sivistystyön paikallisuudesta

Pienryhmissä jatkettiin aiempien teemojen pohjalta keskustelua siitä, miten sivistys ja sivistystyö – ja vapaan sivistystyön organisaatiot – edistävät paikallista kansalaistoimintaa ja demokratiaa. Oriveden tilanteesta ja avauspuheenvuoroista johtuen keskustelu fokusoiti kansalaisopistoihin ja järjestölliseen sivistystyöhön.

Kansalaistoiminnan edistämiseksi nousi keskeiseksi se, miten sivistystyö tavoittaa kansalaisia. Tärkeätä on *sivistystyön tekijöiden yhteistyö*, josta Eräjärvi on hyvä esimerkki. Toimijoita on paljon, mutta kilpailevatko ne keskenään vaikutuksesta ja rahoituksesta ja seuraako tästä positiivisia vai negatiivisia vaikutuksia? Olisiko luotavissa paikallisten järjestöjen paikallinen kattoyhteisö, joka tukisi kansalaisaktiivisuuden kanavoimista osaksi yhteiskunnan vakaata toimintaa? Löytyisikö sille yhteinen alusta - ”väentalo” -, ja voisiko se tarkoittaa myös toimijoiden hakeutumista tapaamaan ihmisiä heille luonteissa paikoissa ja tiloissa? ”Yhdessämmiin” saisi eri toimijoiden kesken aikaan enemmän. Verkko toiminta on tavoitavuuden kannalta kaksiteräinen miekka: se antaa etäosallistumismahdollisuuksia, mutta voi syrjäyttää siihen haluttomia tai kykenemättömiä ihmisiä ja vähentää tärkeitä kasvokkaisia

kohtaamisia. Yhteistyölle ovat luontevia pienet yhteisöt, joissa osallistujat kokevat olonsa turvalliseksi.

Keskustelua herätti *työelämän demokratian edistäminen* erityisesti työhyvinvoinnin ja paikallisen sopimisen kannalta. Ammattiliittojen merkitys ja neuvotteluasema on globalisaation ja paikallisen sopimisen myötä heikentynyt. Kiinnostus ay-koulutuksiin ja liittojen jäsenyyteen on hiipunut. Uhkana on työntekijöiden aseman, työelämän tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden heikentyminen, Suomen lisäksi muualla maailmassa. Samaan aikaan työhyvinvoinnista ja työntekijöiden osallistumismahdollisuuksista on tullut entistä tärkeämpiä työelämän toimivuuden kannalta. Mikä rooli jatkossa on luottamushenkilöillä ja työsuojeluvaltuutetuilla työpaikkademokratian toteutuksessa? Sivistysjärjestöjen ja ay-opistojen pyrkimys on ollut edistää yhteiskunnallista hyvinvointia ja kannustaa luottamushenkilöitä paikalliseen kansalaistoimintaan ja demokratiaan. Nykytilanteessa olisi tarpeen pohtia, tulisiko ja millä tavoin ammattiosastojen olla yhteydessä paikallisiin kansalaistoimijoihin.

Paikallista kansalaistoimintaa ja demokratiaa edistävän sivistystyön nähtiin työpajassa toteutuvan niiden yhteydessä, ei erityisesti lakisääteisen vapaan sivistystyön jäsenjärjestöjen kautta, vaikka ne tilastollisesti tavoittanevat vuosittain noin miljoona suomalaista. Opintojärjestöjen arveltiin voivan puolueiden kautta välillisesti vaikuttaa paikalliseen demokratiaan. Myös kansalaisopistojen hajatoimipisteiden katsottiin tavoittavan ja aktivoivan kansalaisia – opettajien liikkumista opiskelijoiden sijasta pidettiin myös kestävästä kehityksen mukaista. Eri toimintamuodoissa haluttiin vahvistaa autonomiaa – itsekasvatuksellista ja itsesivistävää toimintaa -, joka tekee mahdolliseksi sivistystyön omaehtoisen tehtävänhaun ja toteutuksen sekä tukee sen yhteisvastuullisuutta yhteisöä kohtaan.

Vapaan sivistystyön odotettiin rakentavan yhteiskunnallista tietoisuutta, innostavan ja herättävän kiinnostusta yhteiskuntaan, kanssaihmiin ja luontoon. Sen tehtävänä pidettiin kansalaistaitojen koulutusta, mikä tarkoittaa esimerkiksi digikansalaisuuden edellyttämiä digitaitoja. Vastuu odotuksiin vastaamisesta kohdistettiin erityisesti Vapaa Sivistystyö ry:lle. Epäiltiin, että lakisääteinen vapaa sivistystyö on liiaksi osa establishmentia. Vaikka vapaassa sivistystyössä tarvitaan jatkuvuutta, sen pitäisi olla myös nykyistä kokeilevampaa ja uusiutuvampaa. Sen tulisi ottaa huomioon nousevia yhteiskunnallisia ilmiöitä, kuten sukupuolisensitiivisyys, maahanmuutto, ympäristöliikkeet ja elokapina. Äänekkäimpien sijasta toiminnassa tulisi kuunnella kaikkien, myös hiljaisten ääniä. Paikallisesti vapaa

sivistystyö pitäisi nähdä osana laajempaa sivistystyötä. Kansalaistoimintaan ja demokratiaan aletaan kasvaa lapsesta asti, joten lapset ja nuoret sekä koulut tulisi ottaa huomioon toiminnan organisoinnissa. Vapaan sivistystyön eri muodot voisivat tarjota kohtaustilaisuuksia paikallisille toimijoille ja eri sukupolville. Sitä varten niiden tulisi mainostaa mahdollisuuksia erilaisille kohderyhmille ja tehdä yhteistyötä mm. yhteisellä viestinnällä.

Resurssit

Historiallisesta katsannosta pidettiin paradoksaalisena, että paikallisuus on kadonnut vapaan sivistystyön agendalta. Tämä konkretisoituu hankkeissa ja oppilaitoksissa, kun *rahoitusjärjestelmä ei rohkaise* vapaata sivistystyötä tukemaan paikallisia ryhmiä ja verkostoja. Esitys yhdistyslain muutokseksi mahdollistaisi rekisteröidyt toimintaryhmät avustusten saajiksi. Sivistysjärjestöt eivät osaa tehdä itseään tunnetuksi paikallisille toimijoille, eivätkä paikalliset toimijat hyödyntää sivistysjärjestöjen palveluja. Mikä on sivistystyön keskusjärjestöjen vastuu ja mahdollisuudet asioiden muuttamiseksi?

Työllisyyspalvelut eivät nykyisellään ohjaa työttömiä vapaaseen sivistystyöhön. Miten TE-hallinto saataisiin hyväksymään sivistystyön osaksi työttömien itsensä kehittämistä? Esimerkiksi kansalaisopistot voisivat alentaa kurssimaksuja vähävaraisille ja tarjota opistopasseja, joilla voisi samalla maksulla osallistua useisiin ryhmiin. Kun vapaan sivistystyön rahoitus on kiristynyt, uusien ihmisten tavoittaminen on vaikeaa. Tätä voisi helpottaa *yhteistyö* yhdistysten kanssa ja niiden kanssa järjestettävät hybridikurssit. Yhteistyötä sivistystyön organisaatiot – erityisesti kansalaisopistot – voisivat tehdä myös sosiaalitoimen kanssa.

Kuva 9. Turvavälit ja maskit rajoittivat osallistujamäärää ja kanssakäymistä.

7. YHTEENVETOA JA SUOSITUKSIA

Suunnitelmien mukaan työpajan opetuksia ja toimintaehdotuksia tuli mukana olleita osallistaen viedä eteenpäin eri tavoin: 1) Orivedellä ja Kampuksen strategiatyössä, 2) Pirkanmaalla, pohtien mitkä opetuksista ja ehdotuksista ja miksi olisivat siirrettävissä muihin konteksteihin, 3) kansallisesti osaksi KOSI-hankkeen johtopäätöksiä ja suosituksia. Kun työpajassa aika loppui odotetusti kesken, ei johtopäätöksiä ja suosituksia ehditty edellisten mukaan eritellä. Tähän niitä on valikoitu ja tulkittu postereista, suunnittelumuistioista, puheenvuorojen ja keskustelujen tallenteista sekä Oriveden Pöhinä-ryhmän seurantamuistioista.

Keskusteluissa korostui paikallisuuden poliittinen ja yhteisöllinen merkitys *kunnan ja sen osa-alueiden näkökulmasta*. Kansalaistoiminta, demokratia ja sivistystyö fokusoivat kuntakansalaisten ja kunnan hallinnon ja kuntapäätäjien suhteeseen sekä kuntalaisten osallisuuteen ja vaikutusmahdollisuuksiin. Odotukset kohdistuivat kunnan mahdollisuuksiin ja velvollisuuksiin tukea osallisuutta ja yhteisöllisyyttä. Paikallisuuden kansallisia ja ylikansallisia yhteyksiä tai sen taloudellisia merkityksiä ei paljon pohdittu, vaikka huolta kannettiin kansalais- ja poliittisten järjestöjen ja vapaan sivistystyön organisaatioiden toiminnan keskittymisestä pääkaupunkiseudulle. Paikallista kansalaistoimintaa ja demokratiaa edistävän sivistystyön näkökulmasta voi olla merkityksellistä ajatella uudelleen kulttuuria maanasujaisten (“maa-kansalaisten”) elossapysymistapojen etsintänä paikallisesti ja planetaarisesti. Tällöin sivistys voisi tarkoittaa ihmisille kuuluvan vastuun ja vallan ottamista planeetan tulevaisuudesta, sivistystyö siihen oppimisen ja kasvun paikkojen tunnistamista ja paikallistamista. Joihinkin suomalaisen kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistystyön perinteisiin – kuten Arvid Järnefeltin Isänmaa-teoksen pohdintoihin – kannattaisi edelleen palata.

7.1. Kansalaistoiminta: paikallisen hallinnan ja toimijuuden puolustus

Niin suunnitteluryhmien kuin työpajakeskusteluissa painotettiin toimijoiden – moninaisten kansalaisjärjestöjen - tavoitteiden ja aatteiden erilaisuuden ja vastakkaisuuden sijasta *yhteisöllisyyttä kunnassa ja sen osa-alueilla*. (vrt. Leponiemi 2019). Uhka historiallisesti tehdyn ja koetun asuin ympäristön ja -yhteisön hallinnasta ja kotoisuudesta (vrt. kunnallisen itsehallinnon ja autonomian perinne; Järnefelt 1893) näyttää entistä ajankohtaisemmalta globalisaatio-, metropoli- ja digitalisaatiopolitiikan valtavirrassa. Yhteisöllisyyttä voi

nakertaa myös paikallinen eriytyminen perinteisiin kyliin, keskustaan ja uusiin asutusalueisiin.

Kansalaistoiminnan edistämässä pidettiin keskeisimpänä ihmisten *aktivointia ja osallistamista*. Onko siinä kyse vain vapaudesta ja oikeuksista, vai myös vastuusta ja velvollisuuksista, ja voiko se toteutua vain yksilöllisesti vai tarkoittaako se järjestäytyntä, kollektiivista toimintaa? Ihmisten elämät ovat enenevästi kuplaantuneet muun muassa työn, harrastusten, ideologioiden, iän perusteella. Kansalaisuuden laitostuminen, yksilöityminen ja asiakkaistuminen passivoi ihmisiä, tuottaa laskelmoivaa osallistumista ja kuvitelmia julkisen palvelujärjestelmän tavoin toimivasta kansalaistoiminnasta. Toisaalta kiireisessä ja paineistetussa elämäntavassa ei jakseta eikä ehditä osallistua tai sitoutua osallistumaan. Entistä tärkeämpää on se, että erilaiset kansalaistoimijat jalkautuisivat kaikenlaisiin julkisiin tiloihin, joissa kohtaamiset ovat luontevia.

Kansalaistoiminta todettiin *sitoutumiseltaan ja intensiteetiltään moninaiseksi*. Julkisuudessa ja sosiaalisessa mediassa näkyvät reaktiot yksittäisiin uhkiin tai ongelmiin, joihin voi saada paljon osallistujia. Myös pienillä resursseilla toimivat järjestöt ja verkostot joutuvat keskittymään yksittäisiin, kaikkia asukkaita osallistaviin tapahtumiin. Yhteen asiaan tai projektiin osallistuminen on arvokasta, mutta ”varsinainen” kansalaistoiminta tulkittiin pitkäjänteiseksi ja suunnitelmalliseksi asioihin perehtymiseksi ja vaikuttamiseksi, arkisuudesta ja näkymättömyydestä huolimatta. Vaikuttavuutta voisi lisätä aloitteiden tarinallistaminen rationaalisten argumenttien ohella. Julkkis- ja somemaailmassa sitä ei arvosteta eikä siihen ole helppo houkutella vapaaehtoisia ilman porkkanoita. Strateginen, vaikuttava kansalaistoiminta edellyttää niin kannattelijoita, sitoutuneita ja karismaattisiakin aktiiveja kuin roolien vaihdoksia ja uusiutumista. Aktivismiin kasautuminen voi myös karkottaa osallistujia ja stigmatisoida aktivisteja.

Kansalaistoiminnan jatkuvuuden, osallistuvuuden ja vaikuttavuuden kannalta tärkeimpänä pidettiin *avoimuutta ja suvaitsevaisuutta*. Toimintaa pitäisi avata eri ikäisille, eri taustaisille, pysyville ja tilapäisille sekä monipaikkaisille asukkaille. Yhteistyötä tulisi tehdä kansalaistoimintaan harjaannuttavien oppilaitosten – päiväkodit, peruskoulu ja lukio, ammatilliset oppilaitokset, korkeakoulut – kanssa. Toimintamuodoissa ja kielenkäytössä (esim. selkokieli) tulisi arvostaa ja hyödyntää kaikenlaisia kokemuksia, taitoja ja osaamisia. Pitäisi löytää tapoja tunnistaa ja tehdä näkyväksi asukkaiden erilainen ja moninainen osaaminen. Voisiko tulevaisuusverstaas-tyyppinen toiminta viedä tätä eteenpäin? Järjestöjen ja

ryhmien erilaisia arvoja ja ideologioita ei pidetty avoimuuden esteenä, sen sijaan nostettiin esiin kunnan osa-alueiden välinen kilpailu ja jännitteet.

Odotukset *kansalaistoiminnan tukemisesta* painottuivat – osanottajien koostumuksesta johtuen – kuntaan, virkamiehiin ja kuntapäätäjiin. Olemassa olevia malleista – kuten kumppanuuspöydistä – tulisi kehittää entistä yhteistyöllisempiä ja kuntalaisten pariin jalkautuvampia. Kunta vois esimerkiksi yhdessä kansalaistoimijoiden kanssa laatia osallisuusohjelman liitteeksi pitkäjänteisen kansalaistoiminnan agendan, joka täydentäisi tapahtumakeskeistä suunnittelua. Kansalaistoiminnan arvostus voisi ilmetä rahallisesti, esimerkiksi lainoilla, joilla kansalaistoimijat voisivat palkata työntekijöitä koordinoimaan hallintoa ja hanketoimintaa. Näin resursseja jäisi varsinaiseen toimintaan ja voitaisiin ”vapautua hallinnon kahleista”. Kansalaistoiminta kaipaa myös julkisuusfooruminsa – julkiset tilat, julkaisut, fyysiset ja virtuaaliset alustat -, joiden kautta voidaan verkostoitua paikallisesti, ylipaikallisesti ja globaalisti.

Kun paikallisten yritysjärjestöjen edustajia ei ollut paikalla, jäi kansalaistoiminnan yhteys *paikalliseen työ- ja elinkeinoelämään* vähälle huomiolle. Huolta kannettiin ammattiyhdistystoiminnan hiipumisesta ja irrallisuudesta paikalliseen kansalaistoimintaan ja demokratiaan. Ehdotettiin, että kansalaistoimintaan tulisi saada mukaan paikalliset yrittäjät sekä paikallisen talouden ja elinkeinojen edistämisen näkökulma, Orivedellä erityisesti maa- ja metsätalous sekä osuustoiminta. Olisi tarpeen kartoittaa paikallisen tuotannon ja kuluttamisen tavat ja mitä elinkeinotoimintaa puuttuu ja miten asukkaat saisivat tiedon olemassa olevasta tuotannosta ja palveluista. Kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistystyön perspektiivin tulisi laajeta *ammattillisen kansalaisuuden, demokraattisen ja ympäristöllisesti kestävä työelämän ja elinkeinojen* paikalliseen edistämiseen. Kansalaistoiminta ja sitä tukeva sivistystyö voisi edistää paikalliset olosuhteet ja mahdollisuudet huomioon ottavaa, kestävä kehityksen mukaista elinkeino- ja ilmastopolitiikkaa, etenkin kun Orivesi on yksi Pirkanmaan ns. Hinku-kunnista.

7.2. Demokratia: osallisuuden ja vaikuttamisen dilemma

Kansalaistoimintaa pidetään myös paikallisen demokratian ehtona, mutta sen täsmällisen määrittelyn todettiin jäävän toimijoilta usein tekemättä. Suomessa demokratia tarkoittaa perinteisesti kansanvaltaa, mutta niin *kansan kuin vallan merkitykset ovat kontekstisidonnaisia*. Valtakunnallisen poliittisen ja taloudellisen päätöksenteon

keskittyminen pääkaupunkiseudulle ja suuriin kaupunkikeskuksiin on näivettänyt poliittisten järjestöjen ja ammattiyhdistysliikkeen paikallista toimintaa ja merkitystä paikalliselle demokratialle. Paikallisesti luottamus omiin vaikuttamismahdollisuuksiin on vähentynyt, vallan ja päätöksenteon koetaan etäännyneen. Asiakaslähtöinen puhetapa ja -politiikka vaikuttaa kuntakansalaisten, kunnan virkahenkilöstön ja päättäjien, kansalaisjärjestöjen ja sivistystyön toimijoiden vuorovaikutus- ja kohtaamistapoihin ja keskustelukulttuuriin. Demokratia liittyy myös kansalaistoimintaan: rajautuminen aktiiveihin kaventaa hiljaisten ja syrjäytyvien mahdollisuuksia tulla kuulluksi, osallistua ja vaikuttaa.

Asukkaiden pitäisi *osallistua kunnalliseen päätöksentekoon* nykyistä paremmin. Tätä pohjustaisivat alueelliset tapaamiset ja vapaamuotoinen tutustuminen valtuutettujen ja virkahenkilöstön kanssa. Paikalliset aloitteet tulisi ottaa vakavasti käsiteltäväksi kunnan päätöksentekoon, erityisesti budjetin valmisteluun. Tulisi kehittää lautakunta-, työryhmä- tai valiokuntaratkaisuja, joissa kuntalaiset osallistuvat jo asioiden valmistelussa. Esimerkiksi kyläkoulujen lakkauttamistilanteet osoittavat, että olisi syytä kehittää ennakoivaa ja valmisteluun osallistuvaa toimintaa. Viimeisessä päätöksentekovaiheessa vaikuttaminen on myöhäistä. Kuntapäättäjät ja virkahenkilöstö voisivat osallistaa kansalaisia kehittämiseen ja päätöksentekoon monin tavoin. Kumppanuuspöydistä voisi kehittää *kuntakansalaisia systemaattisesti osallistavia väenpöytiä*, joissa voi nostaa esiin näille tärkeitä asioita, antaa palautetta päätöksentekijöille ja virkahenkilöstölle, keskustella ajankohtaisesta päätöksenteosta ja tehdä aloitteita. Lautakuntien ja kaupungin toimielinten kokouksia voisi systemaattisesti avata ja järjestää eri puolilla kuntaa. Kokemusten perusteella kokousten avaamista myös epäiltiin, sillä kuntalaiset eivät ole niistä innostuneita. Jotta kuntalaiset aktivoituisivat esittämään käsiteltävänä olevista asioista ajatuksiaan, ideoitaan ja toiveitaan, keskusteluihin osallistuvien tulisi välittää tietoa käsitellyistä asioista ja mahdollisesti sovitusta toiminnoista omaan lähiympäristöönsä. Asukkaita voitaisiin osallistaa kunnan kehittämiseen ja ajankohtaisten (esimerkiksi kaavoitusta koskevien) asioiden käsittelyyn asuinalue- tai muilla perustein järjestetyillä tulevaisuusverstailla tai kyläparlamenteilla.

7.3. Sivistys ja sivistystyö: kansalaistoiminnan ja demokratian koulu?

Paikallisesti kansalaistoimintaa ja demokratiaa edistävää sivistystä ja sivistystyötä pidettiin *laaja-alaisena ja omaehtoisena*. Lakisääteisen vapaan sivistystyön olisi syytä tunnistaa ja sovittautua sen ulkopuolella harrastettavaan teatteriin ja taiteeseen, kulttuuriin ja viihteeseen,

liikuntaan ja urheiluun. Järjestöjen ohella sivistystyötä tehdään oppilaitoksissa (peruskoulu, lukio, ammattikoulu, ammattikorkeakoulu ja yliopisto). Ne voisivat sisällyttää opetussuunnitelmiinsa osallistumista paikalliseen kansalaistoimintaan esimerkiksi yhteiskuntaopissa ja harjoitteluissa - mikä kuitenkin edellyttäisi järjestöiltä ohjausresursseja. Vapaan sivistystyön organisaatiot – erityisesti kansalaisopistot – voisivat verkostoitua kansalaisjärjestöjen, oppilaitosten ja kirjaston kanssa, temaattisesti myös muiden kunnan toimialojen, kuten sosiaalitoimen kanssa. Yhteisiä *julkisuusfoorumeja* tarvitaan toiminnan tueksi ja tiedotukseen, jotta kaikki asukkaat tuntisivat sivistystyön mahdollisuudet.

Sivistystyön pitäisi myös *itsessään olla demokraattista* kansalaistoimintaa, joka osallistaa kaikki paikalliset asukkaat fyysisesti, henkisesti ja sosiaalisesti. Sen toimintatapojen, puhetapojen ja sanastojen tulisi antaa tilaa ja arvostusta kaikenlaisille erilaisuuksille, myös usein väheksytyille toiminnallisille ja käsityöllisille kiinnostuksille ja osaamisille. Erilaisille osallistujille tulisi löytyä mahdollisuus yhteisön arvostamaan itsensä toteuttamiseen ja kehittämiseen.

Pienillä, taloudellisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta olemassaolosta huolta kantavilla paikkakunnilla vapaan sivistystyön organisaatiot – erityisesti aatteellisesti sitoutumattomat *kansalaisopistot* - joutuvat kaupunkikeskuksia tiiviimpään *yhteistyöhön paikallisten asukkaiden, järjestöjen, kirjaston ja kunnan* kanssa. Kuullessaan eri tahojen kokemuksia ja toiveita, vastatessaan moninaiisiin odotuksiin ja sovittaessaan toimintaa kunnallispolitiikan ja -hallinnon realiteetteihin vapaan sivistystyöntekijät rakentavat paikallisia tulkintoja sivistyksestä ja sivistystyöstä. Niiden olisi nykyistä paremmin välityttävä keskusjärjestöjen tietoisuuteen ja toimintastrategioihin.

Kansalaisopistot voisivat edistää *kuntalaisten osallistamista* kuntaorganisaatiossa. Niiden kautta voisi vaikkapa järjestää henkilöstön ja luottamushenkilöiden koulutusta, joka mahdollisesti oikeuttaisi valtiosuuteen. Löytyisikö uusia vaihtoehtoja kansalaisopiston rahoitukseen ja osallistujien tukemiseen *opistopassin* avulla? Kirjastojen rooli ja tehtävät paikallisena sivistystoimijana on keskeinen. Voisivatko kansalaisjärjestöt ja sivistystyön organisaatiot pohtia, *mitä kaikkea kirjasto – lainastona* - voisi lainata? Voisiko kirjaston roolia vapaan sivistystyön toimijana vahvistaa?

7.4. Resurssit

Kaikki kansalaistoiminta, demokratia ja sivistystyö edellyttää monenlaisia resursseja – ihmisten aikaa, asiantuntemusta ja osaamista, verkostoja, tiloja, välineitä, verkostoja ja rahaa. Keskeisenä syynä laitostumiseen, järjestö- ja instituutiokeskeisyyteen pidettiin *rahoitusjärjestelmiä*, jotka ohjaavat toimintaa ja aiheuttavat riippuvuutta. Toistaiseksi vain rekisteröidyt yhdistykset voivat saada hanke- ja julkisrahoitusta. Tekeillä oleva yhdistyslain muutos mahdollistaisi rahoituksen myös rekisteröidyille verkostomaisille ja satunnaisille toimintaryhmille. (Jauhiainen ym. 2021.) Mutta elvyttääkö sekään vastikkeettoman osallistumisen ja toiminnan omaehtoisuuden ja riippumattomuuden hiipumista? Kansalaistoiminnan ja sitä edistävän sivistystyön vapauden ja riippumattomuuden edellytyksenä pidetään *vapaaehtoistyötä*. Talkoilla tekemisen perinne on edelleen merkityksellinen.

Rahoitusten haun, hankehumpan pyöryksen ja taloushallinnon todettiin turhauttavan kaikkia toimijoita. Ne syövät resursseja varsinaisesta sisällöllisestä toiminnasta. Jokainen yksittäinen toimija tuhertaa samanlaisten tehtävien parissa. Kun riippuvuus julkis- ja hankerahoituksesta näyttää jatkuvan, parhaina ratkaisuina pidettiin *yhteistyötä* toimijoiden kesken, esimerkiksi yhteisellä talous- ja hankeorganisaatiolla. Myös *kunnan* puoleen käännyttiin, ehdotuksena kunnan ja järjestön/järjestöjen puoleksi rahoittamat työntekijät, etenkin jos toiminta täydentää tai kompensoi kunnan palveluja. Kunta voisi myös tukea kansalaistoimijoiden toimintaa antamalla EU-hanketoiminnan tapaan korotonta lainaa pitkäaikaistyöttömien työllistämiseen, josta voisi saada jopa 100 %:n palkkatuen. Asuinalueiden ja kylien toimintaan voitaisiin palkata yhteinen ”kyläsihteeri”, jolle kunta voisi esimerkiksi hakea LEADER-rahoitusta?

Vapaalta sivistystyöltä odotettiin tukea esimerkiksi taloushallinnon ja hankeprosessien koulutukseen. Sivistystyön organisaatiot voisivat olla osa em. yhteistyöverkostoja. Oriveden Kampuksen viritelmien tapaan yhteisiä resursseja voisivat olla uudenlaiset avoimet ”*väentalot*”, virtuaaliset ja fyysiset toiminta-alustat yhteisille keskusteluille, kohtaamisille ja toiminnalle. Ne saattaisivat tukea myös osuustoimintaa ja paikallistaloudellista toimintaa.

7.5. Digitalisaatio

Digitalisaatio oli esillä avauspuheenvuoroissa ja lähes kaikissa pienryhmäkeskusteluissa, olihan pitkään jatkunut pandemia vauhdittanut sen etenemistä. Ilmiö todettiin ristiriitaiseksi ja se olisi vaatinut seikkaperäisempää paneutumista. Korona-ajan rajoitukset ovat

konkretisoineet, miten tärkeitä digitaaliset ratkaisut ja virtuaaliset toteutukset ovat vaihtoehtoina paikalliselle toiminnalle ja tapahtumille. Digitalisaatio on kuitenkin vähentänyt inhimillistä vuorovaikutusta sekä oikeuttanut kasvokkaisten kontaktien ja haja-asutusalueiden palvelujen karsimisen. Yleistyvät ja vaihtoehtottomat digitaaliset toimintatavat myös kontrolloivat käyttäjiään uusilla tavoilla ja estävät monenlaisten ihmisryhmien osallistumisen.

Paikallisessa kansalaistoiminnassa, demokratiassa ja sivistystyössä kaivattiin syvempää tietoisuutta digitaalisesta teknologiasta. On tärkeää, että digitaaliset alustat ovat kansalaisten saavutettavissa ja heillä on niiden käyttötaidot. Heillä tulisi kuitenkin olla myös kyky ja mahdollisuus arvioida kriittisesti niiden käyttöä - hyötyjä ja haittoja – ja vaikuttaa niiden kehittämiseen. Nuoria teknologia ja digitaaliset toimintatavat saattaisivat kiinnostaa. Ne voisivat avata heille tapoja osallistua kansalaistoimintaan, demokratiaan ja sivistystyöhön ja rakentaa sukupolvien välistä vuoropuhelua.

7.6. Pro Orivesi-osuuskunnan ja Oriveden Kampuksen rooli ja strategia

Työpajaa edeltävässä keskustelussa pohdittiin Osuuskunnan tulevaa strategiaa ja profiilia: miten niissä yhdistetään Kampuksen omistaminen ja vuokraus, tapahtumien järjestäminen, erilaisten kansalais- ja kulttuuritoimintojen kohtaaminen, paikallisten toimijoiden interventioiden tukeminen. Työpajassa tuodut ajatukset paikallisen kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistystyön yhteisten alustojen - *avointen väentalojen* - rakentamisesta kuuluvat jo Osuuskunnan tavoitteisiin. Kampuksen tiloissa toimivat muun muassa Nuorten Kampus ja Oriveden seudun A-kilta. Vaikka Osuuskunta ei ole perustamassa uutta kansanopistoa, se kehittää omaa ja muille yhteisöille mahdollistavaa toimintaa kohti perinteistä mutta epävirallista ”*Yhteiskunnallista korkeakoulua*”. Samalla lisätään taiteen ja kulttuurin osuutta sivistyksen kehittäjänä.

Valmisteilla olevan *strategian* lähtökohtina ovat Osuuskunnan omat arvot: tasa-arvo, oikeudenmukaisuus, yhdenvertaisuus, ympäristöystävällisyys ja kestävä kehitys. Luonnoksessa toiminnalle asetetaan kolme tavoitetta ja tehtävää: (1) Asu ja tee työtä Kampuksella, (2) Sivisty ja opi uutta Kampuksella sekä (3) Viihdy ja nauti olostasi Kampuksella. Toteuttaessaan näitä tavoitteita Osuuskunta haluaa pitää kiinteistön viihtyisänä sekä koulutuksessa ja muissa tilaisuuksissa tarvittavan välineistön kunnossa. Toiminnan sisällössä Kampuksesta halutaan luoda valtakunnallisesti tunnettu sivistys-, koulutus- ja kulttuuriareena. Yhteistyötä tehdään oppilaitosten ja yhteisöjen kanssa. Järjestettävät kulttuuri-

ja muut tilaisuudet ovat osa Osuuskunnan sivistyksellistä ja koulutuksellista toimintaa. Nähtäväksi jää, missä määrin Osuuskunta voisi sitoutumattomassa roolissaan myös edistää kunnallisten, kansalais- ja elinkeinoelämän toimijoiden yhteistyötä.

7.7. Jatkotoimet Pirkanmaalla

Oriveden työpajan kartoittamat kokemukset, odotukset ja ehdotukset ovat todennäköisesti siirrettävissä muualle Suomeen. Ne vertautuvat parhaiten Oriveden tapaisiin paikkoihin, mutta ehkä myös kaupunginosiin asuinyhteisöinä.

Työpajassa todettiin kansalaisjärjestöjen ja vapaan sivistystyön organisaatioiden alueellisen tai maakunnallisen toiminnan hiipuminen, joten kokemusten ja ehdotusten jakaminen voisi ehkä vahvistaa paikallisten toimijoiden yhteistyötä Pirkanmaan alueella. Konkreettisena toimenpiteenä Pöhinän valmisteluryhmä teki Pirkanmaan liitolle aloitteen työpajaan pohjautuvan pirkanmaalaisen tapahtuman järjestämiseksi loppusyksystä 2021. Pirkanmaan liitto tarttui asiaan ja tarjoutui ”Pöhinää Pirkanmaalle: sivistystyö paikallista kansalaistoimintaa ja demokratiaa rakentamassa?”-seminaarin järjestäjäksi. Koronarajoitusten takia seminaaria jouduttiin siirtämään ja se lopulta toteutuu 25.3.2022. (<https://www.pirkanmaa.fi/huom-paiva-muuttunut-avoin-seminaari-18-2-2022-sivistystyo-paikallista-kansalaistoimintaa-ja-demokratiaa-rakentamassa/>). Seminaarin teemoiksi hahmoteltiin

- Pirkanmaan liitto alueellisen sivistystyön mahdollistajana
- Sivistystyö paikallisen kansalaistoiminnan ja demokratian edistäjänä: Lainsäädäntö, politiikka ja markkinatalous vapaan sivistystyön missioiden, perinteiden ja toimintatapojen yhdenmukaistajana? Mikä on vapaan sivistystyön eri työmuotojen (kansalais- ja työväenopistot, kansanopistot, opintojärjestöt, kesäyliopistot ym.) merkitys paikalliselle kansalaistoiminnalle ja demokratialle? Missä kansalaistoimintaa ja demokratiaa edistävää sivistystyötä tehdään? Mikä on yliopiston rooli ja vastuu ja miten se toteutuu?
- Paikallisuuden muuttuvat merkitykset sivistystyölle: Mikä on osallistumisen ja demokratian inhimillinen mittakaava? Miten yhdistää läheinen ja planetaarinen kansalaisuus ja demokratia? Mitä alueellisuus tarkoittaa paikallisen, kansallisvaltiollisen ja maapalloisen sivistystyön kannalta? Mikä on yliopiston rooli ja vastuu?

- Kansalaistoimintaa ja demokratiaa edistävän sivistystyön resurssit: Millaista toimintaa kannattaisi ja pitäisi tukea julkisin (vero)varoin? Miten viranomais- ja kansalaistoiminnan resursseja kannattaisi ja voisi yhdistää sivistystyössä? Miten vapaan sivistystyön resursseja voisi ja tulisi käyttää kansalaistoiminnan ja demokratian edistämiseen?
- Alueellisen yhteistyön tavoitteet ja mahdollisuudet. Loppukeskustelu ja jatkosuunnitelmat

Seminaaria johdattelevat Pirkanmaan liiton edustajat ja Oriveden työpajan valmisteluryhmä. Ohjelman lomaan toivotaan sopivan yhteistä musisointia. Ilmoittautuneille toimitetaan ennakkoaineistoksi yhteenveto Oriveden työpajasta.

7.7. Valtakunnallinen perspektiivi

Jonkinmoinen pettymys järjestäjille oli se, ettei työpajan tematiikka ja vuoropuhelu paikallisten toimijoiden kanssa saanut vastakaikua Tampereen yliopistossa, vaikka se Yhteiskunnallisen korkeakoulun perillisenä on ollut yksi niiden akateemisen tutkimuksen ja opetuksen paikoista. Toiveena kuitenkin oli, että yliopistot ja korkeakoulut ryhtyisivät jatkossa yhteistyöhön paikallisten toimijoiden kanssa kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistystyön edistämiseksi.

Monet työpajan aiheista ja ehdotuksista olivat luonteeltaan valtakunnallisia. Paikallisen kansalaistoiminnan, demokratian ja sivistystyön edistäminen edellyttää *keskusjärjestöjen toimintatapojen muutosta paikallisesti osallistavammiksi ja demokraattisemmiksi*. Sivistystyön osalta toiveet kohdistuivat Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestöön ja sen jäsenjärjestöihin. Näiden tulisi tunnistaa *muutkin kuin lakisääteiset sivistystoimijat* ja avautua niiden kanssa yhteistyöhön kansalaistoiminnan ja demokratian edistämiseksi, erityisesti paikallisesti. Muutokset edellyttävät myös lainsäädännön ja rahoitusjärjestelmien kehittämistä. *Laissa vapaasta sivistystyöstä sekä rahoitusperiaatteissa tulisi todeta toimintamuotojen paikallinen merkitys*, sekä opintokeskusten ohella kansalaistoimijoiden toteuttama sivistystyö. Toivottavaa on, että yhdistyslain uudistus *keventää kansalaistoiminnan hallinnollisia rutiineja* ja päästää *muutkin kuin rekisteröidyt yhdistykset* erilaisten rahoitusten piiriin. *Työllistämispalveluiden* tulisi tukea myös osallistumista kansalaistoimintaan ja sivistystyöhön. Kaiken kaikkiaan kansalaistoiminnassa ja sivistystyössä tulisi päästä *pitkäjänteiseen rahoitukseen* hektisen ja ennakoimattoman hankehumpan sijaan.

Oriveden Pöhinä-ryhmä vie Oriveden työpajan, sitä seuranneiden aloitteiden ja Pirkanmaan seminaarin kokemukset eteenpäin SVV:n KOSI-hankkeelle ja sen keväälle 2022 suunnittelemaan kansalliseen tapahtumaan.

Liite 1. Pöhinää kylille työpajan ohjelma

Tiistai 17.8.2021

9.30 Tulokahvit, Ravintola Wanha Opisto

10.00 Kampuksen esittely, Reijo Kahelin
Työpajan avaus / tarkoituksen ja ohjelman esittely, Anja Heikkinen

10.30–13.00 Kansalaistoiminnan paikallisuus – kansalaisjärjestöt ja paikallinen kansalaisuus (ryhmätyön vetäjä Marja Keränen)
 Tullaan tutuiksi, osallistujien esittäytyminen (nimi, yhteisö ja vastaus kysymykseen, mikä päivän teemoissa huolettaa)

Kansalaisyhteiskunnan muutos (Marja Keränen)
 Case Eräjärvi - kansalaistoiminta (Anne Kahelin, ERKY & Jussi Valve, EräU)
 1. työpajakeskustelut

Tavoittavatko kansalaisjärjestöt kansalaisia (Pekka Heikura, Oriveden LSY)
 2. työpajakeskustelut

Tavoittavatko vapaan sivistystyön toimijat kansalaisia (Matti Korolainen, Pirkan opisto; Eeva Jeronen, OK-Sivis)
 3. ja kokoava työpajakeskustelu

13.00–14.00 Lounas, Ravintola Wanha Opisto

14.00–17.00 Demokratian paikallisuus – osallistuminen, osallisuus ja päätöksenteko (ryhmätyön vetäjä Ilkka Hjerppe)
 Case Eräjärvi - paikallista demokratiaa (Anne Kahelin & Jussi Valve)
 4.työpajakeskustelut

Kahvitauko

Poliittisten järjestöjen ja sivistystoimijoiden merkitys paikallisdemokratialle (Ilkka Hjerppe)
 Paikallisen demokratian edistäminen (Piia Hannila, Oriveden kaupunki)
 5.työpajakeskustelut

Sivistysjärjestöjen merkitys paikalliselle demokratialle (Jukka Peltokoski KSL; Vesa Holappa, Murikka-opisto)
 6. ja kokoava työpajakeskustelu

17.00 Päivällinen, Ravintola Wanha Opisto

18.30 Iltaohjelma, runoja, musiikkia, juttelua (säästä riippuen Klemetti-salin kahvio tai puiston grillikatos)

Keskiviikko 18.8.2021**8.30 Aamupala, Ravintola Wanha Opisto****9.00–12.00 Sivistyksen paikallisuus** – kansalaistoimintaa ja demokratiaa tukeva, saavutettava, yhdistävä sivistysalusta/uudet ”väentalot” (ryhmätyön vetäjä Anja Heikkinen)**Yhteenveto eilisestä ja päivän avaus** (Anja Heikkinen)

Case Eräjärvi - sivistystoiminta (Anne Kahelin & Jussi Valve)

7. työpajakeskustelut

Kunnan merkitys sivistystyön edistäjänä (Piia-Maria Ahonen, OSKO)

8.työpajakeskustelut

Seuratoiminta ja seurantalot sivistystyön paikkoina (Pekka Koppanen,

Siitaman ns; Tuula Hyystinmäki, Kansalaisfoorumi)

9. ja kokoava työpajakeskustelu

Yhteinen yhteenveto työpajan tuloksista ja jatkotoimenpiteet**12.00–13.00 Lounas, Ravintola Wanha Opisto****Liite 2. Pöhinää kylille** (ilmoittautuneet): ryhmiin jako

1.Mohammed Asaduzzaman, Islamic University of Bangladesh	ryhmä 2
2.Nasrin Jahan Jinia, tutkija, Tampereen yo	ryhmä 4
3.Anja Heikkinen, kasvatustieteen professori (emerita), Tre yo	ryhmä 4
4.Tuula Hyystinmäki, Kansalaisfoorumi	ryhmä 3
5.Eeva Jeronen, Opintokeskus OK-Sivis	ryhmä 1
6.Leea Keto, rehtori, Järvilakeuden kansalaisopisto	ryhmä 1
7.Marja Koskela, Työväen Sivistysliitto	ryhmä 2
8.Golaleh Makrooni, väitöskirjatutkija, Tampereen yo	ryhmä 3
9.Pilvi Mansikkamäki, Ahjolan kansalaisopisto	ryhmä 3
10.Meri Norola, Opintokeskus OK-Sivis	ryhmä 4
11.Jukka Peltokoski, Kansan Sivistystyön Liitto	ryhmä 4
12.Kati Rikala, Kriisikeskus Osviitta ry	ryhmä 1
13.Jenni Pätäri, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto	ryhmä 2
14.Helena Seppälä, aktiivikansalainen, Orivesi	ryhmä 4

15.Jyrki Tuomaala, kaupunginvaltuutettu, järjestötoimija	ryhmä 3
16.Pia-Maria Ahonen, kansalaisopiston rehtori, Orivesi	ryhmä 4
17.Marja Keränen, valtio-opin professori (emerita), Jyväskylän yo	ryhmä 2
18.Ilkka Hjerppe, kaupunginvaltuutettu, Orivesi	ryhmä 3
19.Pekka Heikura, puheenjohtaja, Oriveden luonnonsuojeluyhdistys	ryhmä 1
20.Reijo Kahelin, kaupunginvaltuutettu, osuuskunnan tj	ryhmä 1
21.Anne Kahelin, taloudenhoitaja, Eräjärven Kehittämisyhdistys	ryhmä 2
22.Jussi Valve, puheenjohtaja, Eräjärven Urheilijat	ryhmä 3
23.Pekka Koppanen, puheenjohtaja, Siitaman nuorisoseura	ryhmä 4
24.Piia Hannila, työkykyvalmentaja, Orivesi	ryhmä 2
25.Satu Heimo, SVV-koordinaattori, Vapaa Sivistystyö ry	ryhmä 1
26.Björn Wallen, puheenjohtaja, Vapaa Sivistystyö ry	ryhmä 3
27.Petri Rinne, puheenjohtaja Suomen Kylät ry	ryhmä 1
28.Vesa Holappa, rehtori Murikka Opisto	ryhmä 1
29. Leena Kokkonen, Orivesi	ryhmä 3
30. Tuula Sipilä, Orivesi	ryhmä 2

Osallistuneet toimijatahot:

opintokeskukset: OK-Sivis, KSL, Kansalaisfoorumi, TSL

kansalaisopistot: Orivesi, Nokia, Järvilakeus (Ahjola – jäi saapumatta?)

kansanopistot: Murikka

VST/SVV: SH, BW

kuntapäättäjät – samalla järjestö- ja kylätoimijoita: JT, IH, RK, AK

kunnan työntekijät – samalla järjestö- ja kansalaisopistotoimijoita: PH, P-MA

järjestötoimijat: PH, JV, PK, TS

paikallisaktiivit (taide yms): LK, HS

yliopisto/tutkijat, myös SVV: MK, MA, NJ, JP, GM, AH

Suomen Kylät: PR

kriisikeskus: KR

Lähteitä ja kirjallisuutta

Oriveden työpajan alustuspuheenvuorojen diat ja valokuvat.

Oriveden työpajan pienryhmien posterit.

Oriveden Pöhinä-ryhmän muistiot.

Laajennetun suunnitteluryhmän muistiot.

18.8.2021 Yhteenvetokeskustelun videot.

Anderson, Benedict 2017. Kuvitellut yhteisöt: nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua. suom. Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.

An Ecomodernist Manifesto 2015. <http://www.ecomodernism.org/>

Ekholm, Mirjam 2019. Oriveden Opistoa ei enää ole: Kansanvalistusseura luopui lippulaivastaan. Tampereen yliopisto.

<https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/117440/EkholmMirjami.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.

Escobar, Arturo 2018. Designs for the Pluriverse. Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds. Durham and London: duke university press.

European Commission 2019. Communication from the commission to the European parliament, the European council, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions. The European Green Deal. COM/2019/640 final.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2019:640:FIN>

Heikkinen, Anja 2019. Vapaan sivistystyön aatteet ja ideologiat. Pätäri ym. Vapaa sivistystyö eilen, tänään, huomenna. Vapaa sivistystyö ry. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1456-9>. 84–136.

Heimo, Satu; Tapanila, Katriina; Ojapelto, Anna; Heikkinen, Anja 2021. ”Voimaannuttava vapaaehtoinen vertaisohjaus” aikuiskasvatuspolitiikkaa muovaamassa. Esimerkki maahanmuuttajien työllistämishankkeesta. Aikuiskasvatus, 40(4), 290–304.

<https://doi.org/10.33336/aik.100532>.

Jauhiainen, Jyrki; Tervonen, Markus 2021. Yhteisöllinen kansalaistoiminta 2020-luvulla.

Luonnos hallituksen esitykseksi yhdistyslain muuttamiseksi ja toimintaryhmälainsäädännön luonnos hallituksen esitykseksi yhdistyslain muuttamiseksi ja toimintaryhmälainsäädännön muuttamiseksi.

Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2021:8. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-896-7>.

Järnefelt, Arvid 1893. Isänmaa. Helsinki: Otava.

- Kahelin, Reijo 2004. Kylän ja kunnan taloudellinen suhde: esimerkkeinä Eräjärvi - Orivesi, Pohjaslahti - Vilppula ja Räämsö – Vesilahti. Eräjärven kehittämissyhdistys.
- Kahelin, Reijo 2015. Aktiivisen kuntalaisen kasvattaminen. Pirkanmaan liitto.
- Kainulainen, Pauliina. 2019. Suuren järven syvä hengitys. Kirjapaja.
- Katajamäki, Hannu 2021. Viileä järki, innostuksen aate. Konkreettiset utopiat paikkaperustaisen politiikan edistäjinä. Helsinki: Ruralia-instituutti.
<http://hdl.handle.net/10138/334433>
- Kettunen, Pauli 2006. Punaisesta julistuksesta kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaan. Ahvenisto, Inkeri; Mäki, Kirsi (toim.). Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Näkökulmia suurlakosta 2000-luvulle. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kettunen, Pauli 2021. Welfare state, competition state, security state: Nationalism in nation-state responses to crossborder mobilities. Laine, Jussi P., Liikanen, Ilkka, Scott, James W. (eds). London: Routledge 2021.
- L632/1998. Laki vapaasta sivistystyöstä. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1998/19980632>
- Lang, Thilo & Török, Ibolya 2017. Metropolitan region policies in the European Union: following national, European or neoliberal agendas? *International Planning Studies*, 22:1, 1–13, DOI: 10.1080/13563475.2017.1310652.
- Leponiemi, Ulriika 2019. Kollektiivinen kapasiteetti: Yhteisöllisyys pienen kunnan johtamisessa. Tampere: Yliopistopaino. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1304-3>.
- Moisio, Sami & Sirviö, Heikki 2021. Aluerakenne, alueellinen erivertaisuus ja Suomen aluekehitys. *Terra* 3/2021. 113–127.
- Mäki, Matti 2019. Sopeutuminen, resurssit ja alueellisuus vapaassa sivistystyössä. Tampere: Yliopistopaino. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1069-1>.
- Narotzky, Susan 1997. *New directions in economic anthropology*. Pluto Press.
- Nivala, Elina; Ryyänänen, Sanna. 2019. Sosiaalipedagogiikka: kohti inhimillisempää yhteiskuntaa. Helsinki: Gaudeamus.
- Ojanen, Eero 2010. Henki asuu lammessa. Oriveden Opisto 1908–2009. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Pätäri, Jenni; Teräsahde, Sini; Harju, Aaro; Manninen, Jyri; Heikkinen, Anja 2019. Vapaa sivistystyö eilen, tänään, huomenna. Vapaa sivistystyö ry. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1456-9>.
- Suomen aluekehitys. *Terra* 133: 3, 113–127. <https://doi.org/10.30677/terra.100115>
- Tilastokeskus 2021. Kuntien avainluvut. <https://www.stat.fi/tup/alue/kuntienavainluvut.html#?year=2021&active1=SSS>

Ympäristöministeriö 2022. Alueiden käytön kehityskuva. <https://ym.fi/alueidenkayton-kehityskuva>. luettu 15.1.2022.